

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ХИМЕРНОЇ ПРОЗИ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ
РОМАНУ ВАСИЛЯ ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ»)

Виконав:
Воропай Дмитро Сергійович
014 Середня освіта
014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
ОПП «Середня освіта (Українська мова і література)»

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Гричаник Н.І.

Допущено до захисту:
«20» листопада 2024 року

Завідувач кафедри

Гоголь Н.В.

Дата захисту: «07» грудня 2024 р.

Кількість балів: 77 Оцінка ECTS C

Підписи членів комісії:

Глухів – 2024

АНОТАЦІЯ

Воропай Д.С. Особливості вивчення химерної прози на уроках української літератури в сучасній школі (на матеріал роману Василя Земляка «Лебедина згряя»)

Магістерська робота присвячена вивченню химерної прози як важливого жанрового явища в українській літературі другої половини ХХ століття. Особлива увага приділяється філософсько-естетичним засадам химерного роману, його специфічному поєднанню міфологічних, фольклорних та літературних елементів. Аналізуються жанрові доміанти творів таких письменників, як В. Земляк, О. Ільченко, В. Дрозд, у контексті їх взаємодії з національними та універсальними літературними традиціями. Робота окреслює зв'язок химерної прози з фольклором, використання художньої умовності та іронії як основних стилістичних прийомів. Визначено внесок Василя Земляка у розвиток жанру, зокрема через аналіз його діалогії «Лебедина згряя» та «Зелені млини». Дослідження підкреслює унікальність химерної прози в контексті української літератури та її значення для розвитку національного літературного канону.

Ключові слова: проза, химерна проза, В. Земляк, аналіз, шкільний аналіз, українська література.

Voropay D.S. Features of Studying Chimeric Prose in Ukrainian Literature Lessons in Modern Schools (Based on Vasyl Zemlyak's Novel "Swan Flock")

The master's thesis is devoted to the study of chimeric prose as a significant genre phenomenon in Ukrainian literature of the second half of the 20th century. Particular attention is paid to the philosophical and aesthetic foundations of the chimeric novel, its specific combination of mythological, folklore, and literary elements. The genre dominants of works by writers such as V. Zemlyak, O. Ilchenko, and V. Drozd are analyzed in the context of their interaction with national and universal literary traditions. The study outlines the connection of chimeric prose with folklore, the use of artistic convention, and irony as the main

stylistic techniques. The contribution of Vasyl Zemlyak to the development of the genre is highlighted, particularly through an analysis of his dilogy *Swan Flock* and *Green Mills*. The research emphasizes the uniqueness of chimeric prose within the context of Ukrainian literature and its significance for the development of the national literary canon.

Keywords: prose, chimeric prose, V. Zemlyak, analysis, school analysis, Ukrainian literature.

ПЛАН

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Жанрові домінанти химерної прози в українській літературі.....	11
1.2. Особливості літературного процесу 50-90-х років ХХ століття.....	21
1.3. Різновекторність художньої спадщини Василя Земляка.....	34
Висновки до розділу 1.....	40
РОЗДІЛ II. ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ В. ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ».....	42
2.1. Історія написання та ідейно-тематичний зміст роману.....	42
2.2. Основні архетипи роману В. Земляка «Лебедина згряя».....	47
Висновки до розділу 2.....	60
РОЗДІЛ III. СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ РОМАНУ В. ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ» В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ.....	62
3.1. Сучасний стан досліджуваної проблеми шкільній практиці.....	62
3.2. Особливості вивчення великих епічних жанрів на уроках української літератури в старших класах.....	69
3.3. Методичні рекомендації щодо вивчення роману В.Земляка «Лебедина згряя» в сучасній школі.....	79
Висновки до розділу 3.....	85
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

Розвиток української літератури другої половини ХХ ст. ознаменувався появою химерної прози. Це унікальне явище, яке з'явилося у 60–80-х роках ХХ століття. У цей період на території всього Радянського Союзу був дозволений тільки один «художній стиль»: соціалістичний реалізм, ключові характеристики якого були чітко визначені владою. Автори творів химерної течії одночасно вдавалися до зображення реального світу, виконуючи основні настанови соцреалізму, і, за допомогою фантастичних та міфологічних елементів, поєднували його зі світом ірреальним.

Специфіку химерної прози помітили ще її сучасники (М. Ільницький), вивчення цього літературного явища тривало у 80-х – на початку 90-х років (М. Павлишин, Л. Масенко), а деякі питання розглядаються до сьогодні (О. Вощенко, О. Журавська, Н. Кобилко, Д. Куриленко), проте єдиної думки ні щодо самого терміна «химерна проза» (або ж «химерний роман»), ні щодо його визначальних рис досі не існує.

В українській класичній літературі ХХ століття до химерної прози належать: роман О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця», який став початком традиції «химерного роману» в українській літературі, дилогія В. Земляка «Лебедина згряя» та «Зелені Млини», твори В. Шевчука «Дім на горі» та «На полі смиренному», роман П. Загребельного «Левине серце», твір Є. Гуцала «Позичений чоловік...», роман В. Яворівського «Оглянься з осені», повість В. Дрозда «Ірій» та ін. Окремі аспекти цих творів були досліджені у низці наукових розвідок В. Галацької, Н. Кобилко, Н. Логвіненко, М. Павлишина, Д. Куриленка, Т. Тіхавської. Літературознавці дослідили поєднання реального та ірреального світів у творах, міфічних та фольклорних елементів, виокремили жанрові особливості химерної прози.

Одним із майстрів химерної прози в літературному процесі 70-х років ХХ ст. був Василь Сидорович Земляк (справжнє ім'я і прізвище – Вацлав

Вацек). Молодий, талановитий, за словами П. Загребельного, «красивий невичерпною, аж до химерності й баламутності уявою», він увірвався в літературний простір і працював у таких жанрах літератури, як гумореска, оповідання, новела, пізніше – повість, роман; створив низку сценаріїв, кіноповістей, що підтверджують унікальність його стильової манери.

Роман «Лебедина згряя», опублікований у журналі «Дніпро» за 1971 рік, призвів до дискусій про українську прозу 1970-х років. Та все ж разом із другою книгою «Зелені Млини» (1976) цей твір був відзначений у 1978 році Державною премією України імені Тараса Шевченка, витримав кілька видань у наступні роки.

Художня спадщина В. Земляка та його роман «Лебедина згряя» перебувають в центрі наукового зацікавлення сучасних літературознавців (Л. Боярська, Ю. Ващенко, Н. Криворучко, О. Ткаченко, Т. Чайковська та ін.), які неодноразово акцентували на запозиченні митцем із фольклору образів-метафор, аналізували вплив фольклору на формування ідіостилю письменника, окреслювали особливості його творчого методу, досліджували просторову організацію роману «Лебедина згряя», розкривали типи міфологічного мислення в ньому. Відтак на сьогодні відсутні цілісні спеціальні наукові розвідки, що були присвячені вивченню химерної прози В. Земляка, зокрема його роману «Лебедина згряя», на уроках української літератури в сучасній школі

Мета магістерської роботи – розкрити особливості вивчення химерної прози на уроках української літератури в сучасній школі (на матеріалі роману В. Земляка «Лебедина згряя»).

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

1. розкрити зміст поняття «химерна проза», окреслити її жанрові домінанти в українській літературі;
2. охарактеризувати літературний процес 50-90-х років ХХ століття;
3. показати різновекторність художньої спадщини В. Земляка;

4. зробити літературознавчий аналіз роману В. Земляка «Лебедина згряя»;
5. проаналізувати шкільні програми, підручники та навчально-методичні посібники в аспекті досліджуваної проблеми;
6. з'ясувати особливості вивчення химерної прози на уроках української літератури в сучасній школі;
7. розробити методичні рекомендації щодо вивчення роману «Лебедина згряя» В. Земляка в старших класах на уроках української літератури.

Об'єктом дослідження є химерна проза й освітній процес з української літератури в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Предметом магістерської роботи є роман В. Земляка «Лебедина згряя» й особливості його вивчення в сучасних закладах загальної середньої освіти.

У роботі на різних етапах були використані такі **методи дослідження**:

1. *літературознавчі*: описовий (з метою аналізу наукової літератури з теми дослідження); культурно-історичний (для виявлення умов, у яких формувалася постать письменника, його світосприймання, втілене в прозових творах); біографічний (для з'ясування джерел програмового роману, умов написання, творчої історії), герменевтичний (для інтерпретації художнього тексту).

2. *загальнонаукові*: аналіз літературознавчих, методичних праць, навчальних програм, шкільних підручників, навчально-методичних посібників з української літератури; узагальнення матеріалу; метод теоретичного моделювання (для визначення предмета, об'єкта дослідження).

Теоретико-методологічною основою дослідження є теоретико-літературні праці П. Білоуса, О. Галича, Г. Клочека, Ю. Коваліва, В. Марка, А. Ткаченка та ін., у яких подані визначення та основні жанрові характеристики базових понять магістерської роботи; теоретико-літературні праці таких дослідників, як: Л. Боярської, Л. Белєхової, О. Григоренко, Н. Кобилко, О. Пуніної, В. Чайковської та ін., результати досліджень у галузі

літературної освіти в школі (праці Н. Волошиної, О. Ісаєвої, Ж. Клименко, Л. Мірошніченко, Є. Пасічника, Г. Токмань та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів. У магістерській роботі узагальнено теоретичний матеріал про творчість В. Земляка; здійснено аналіз проблеми вивчення його творчості в методичних джерелах; розроблено власні методичні рекомендації щодо вивчення химерного роману «Лебедина зграя» В. Земляка на уроках української літератури в закладах загальної середньої освіти.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що її наукові результати важливі для комплексного вивчення специфіки розвитку химерної прози в українській літературі.

Практичне значення дослідження. Матеріали роботи можуть використовуватися під час читання нормативних історико-літературних курсів і спецкурсів з історії української та зарубіжної літератур для студентів педагогічних закладів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література), у процесі написання курсових і кваліфікаційних робіт. Сформульовані положення, висновки дослідження та розроблені методичні рекомендації можуть бути використані вчителями-практиками під час організації та проведення уроків української літератури в сучасній школі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки магістерської роботи викладалися та обговорювалися на щорічній звітній науково-практичній конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти «Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» (23-24 травня 2024 р., м. Глухів), XII Всеукраїнських науково-педагогічних читаннях молодих учених і здобувачів освіти іноземними мовами «The 21st Century Challenges in Education and Science» (18-19 квітня 2024 р., м. Глухів), VI Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною

участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (15-16 лютого 2024 р., м. Глухів), Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Арватівські читання – 2024» (17 травня 2024 р., м. Ніжин), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми української освіти», присвяченій пам'яті професора Василя Хруща (23 жовтня 2024 року, м. Чернівці), Всеукраїнській науково-теоретичній інтернет-конференції «ХІ Довженківські читання: «Олександр Довженко й українська культура: історія, традиції, сучасність» (24-25 жовтня 2024 р., м. Глухів), II Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика» (14 листопада 2024 р., м. Глухів)

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 102 сторінки, із них основного тексту – 85 сторінок.

У першому розділі «Теоретичні основи проблеми дослідження» з'ясовано зміст поняття «химерна проза», визначено причини її появи, виокремлено жанрові особливості; проаналізовано специфіку української літератури 50-90-х років ХХ століття; розкрито особливості індивідуального стилю В. Земляка.

У другому розділі «Художні особливості роману В. Земляка «Лебедина згряя»» проаналізовано химерний роман В. Земляка «Лебедина згряя», розкрито його ідейно-тематичне спрямування, проблематику, з'ясовано сюжетно-композиційні особливості й стилістику письма автора в ньому.

У третьому розділі «Специфіка вивчення роману В. Земляка «Лебедина згряя» в сучасній школі» розкрито методичні підходи до проблеми аналізу химерної прози старшокласниками, проаналізовано чинні шкільні програми, підручники й навчально-методичні посібники з української літератури в аспекті досліджуваної проблеми, подано методичні

рекомендації щодо вивчення химерного роману В. Земляка «Лебедина згряя» на уроках української літератури в закладах загальної середньої освіти.

У висновках узагальнено результати дослідження.

У списку використаних джерел є 62 позиції використаної літератури.

У додатках подано розроблений план-конспект уроку української літератури із вивчення роману «Лебедина згряя» В. Земляка.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Жанрові домінанти химерної прози в українській літературі

Письменники другої половини ХХ століття спрямовували свої зусилля на дослідження філософських засад епохи, поєднуючи ретроспективний аналіз із перспективними баченнями. Вони прагнули узагальнити культурно-духовний досвід і надбання, спроектовуючи їх на майбутнє.

Важлива роль у художній інтерпретації означеного в українській літературі другої половини ХХ століття належить химерній прозі. У Тлумачному словникові української мови лексема «химерний» означає «той, який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось незвичайне; незвичайний, чудернацький» [14, с. 978]. Якщо взяти до уваги літературознавчу науку та критику, то химерний роман досить неоднозначно трактується науковцями.

Відповідно термін на позначення нової стильової тенденції в літературі був використаний у підназві першого роману – «український химерний роман з народних уст».

У «Літературознавчому словнику-довіднику» окремо тлумачення поняття «химерна проза» відсутнє, тоді як жанр химерний роман та його особливості аналізується в контексті готичного роману. Укладачами зазначено, що химерний роман є модифікованою формою готичного жанру, яка набула оновлення в українській літературі ХХ століття [31].

Схоже потрактування зустрічається й у «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства»: «В українській літературі явище, споріднене магічному реалізмові, отримало назву химерний роман (О. Ільченко, В. Земляк, В. Шевчук)» [29, с. 310].

Академічний тлумачний словник пропонує широкий спектр лексичних значень до слова «химерний», що дозволяє зрозуміти його багатогранність.

«Химерний» через низку синонімічних відповідників тлумачитися як «незвичний, чудернацький; потворний; наповнений несподіванками; вередливий; нездійснений, нереальний, неправдоподібний; складний, незрозумілий, заплутаний». Таким чином, розуміємо, що химерний – це неприродний, нереальний, вигаданий, такий, що не може бути.

Такі різноаспектні інтерпретації поняття доповнюють його точне визначення в українській літературі, що, в свою чергу, є причиною неоднозначності потрактувань. Так, приймаючи термін «химерна» течія, В. Брюховецький відносить до неї роман О. Ільченка, твір Є. Гуцала «Позичений чоловік, або ж Хома невірний і лукавий», повість С. Пушика «Перо Золотого Птаха», діалогію В. Земляка «Лебедина згряя» та «Зелені млини», твори П. Загребельного «Левине серце», В. Дрозда «Ирій» і «Замглай, або В'язка небилиць з давньої минувшини, колгоспним ковалем переказаних», В. Яворівського «Оглянься з осені».

В. Дончик пропонує називати зазначену течію фольклорною або умовно алегоричною, що включає такі твори: «Жбан вина», «Кам'яне поле» Р. Федоріва, «Лебедина згряя» В. Земляка, «Зорі й оселедці» В. Міняйла, «Ирій» В. Дрозда, «Левине серце» П. Загребельного, «Перо Золотого Птаха» С. Пушика, «День» В. Стефака, «Оглянься з осені» В. Яворівського, «Манускрипт з вулиці Руської» Р. Іваничука, «Позичений чоловік» Є. Гуцала, «Женя і Синько» В. Близнаця, «Сіроманець» М. Вінграновського .

А. Погрібний, наприклад, надає найбільш точне визначення химерної прози, акцентуючи увагу на її специфічному поєднанні ліризму, романтизму та епічності, інтеграції міфологічних і реалістичних елементів, а також взаємодії комічного та драматичного начал. До ключових ознак химерного роману, за його твердженням, належать необмежена свобода авторської уяви, свідома деформація просторово-часових зв'язків, а також наявність філософсько-епічного задуму, який забезпечує глибину та багатогранність художнього твору [60, с. 80].

Літературознавець А. Кравченко наголошує на безрезультативності поки остаточного називання даного жанру, указує на низку спроб, але не дієвих. Він класифікує химерний роман як різновид філософської прози, підкреслюючи його спрямованість на розкриття глибокого ідейного змісту. У центрі художнього твору, на думку науковця, є багатоаспектність підтексту, використання умовних художніх форм, іронії та гумору, а також насичення тексту фольклорними символами та елементами, які інколи є незрозумілими реципієнтові або надзвичайно складними для розуміння. Особливість химерного роману значною мірою визначається впливом фольклору, елементи якого автори активно інтегрують у свої твори [61].

Науковець пропонує структуру умовних прийомів, які властиві химерній прозі. Виокремлює концептуальну умовність, за якої кожен епізод співвідноситься з центральним філософським задумом твору; характерологічну умовність, що передбачає нежиттєподібність персонажів; ситуаційну умовність, пов'язану з нелогічністю чи фантастичністю подій; та умовність манери розповіді, яка зазвичай є іронічною і перегукується зі стилістикою народних казок. Однак навіть ця розгорнута класифікація не дає відповідей на всі запитання. Сам автор класифікації користується терміном «химерний» через відсутність більш точного, водночас визнаючи його недосконалість [61].

На думку М. Слабошпицького, химерна проза з'явилася як «відчайдушний протест проти жорстокої детермінованості персонажів», що стала нормою в літературі, ностальгією за національною своєрідністю слова. Небилиця, анекдот, баляндраси, містифікація, макаронічний стиль були основою під час написання химерного роману. Таким чином, учений називає несправжність, суцільну вигадку, надзвичайну фантазію як засадничі характеристики химерної прози [51].

На нашу думку, переоцінювати значення химерної прози для літературного розвитку не варто, однак і применшувати її роль як

новаторського явища з результативним пошуком художніх виявів та експериментів не можна.

Витоки химерного роману сягають іще «Енеїди» І. П. Котляревського, яка утвердила в українській літературі нові принципи художнього освоєння дійсності, народний світогляд. Близькими є також «Конотопська відьма Г. Квітки-Основ'яненка, «Марко у пеклі» О. Стороженка, «Співомовки» С. Руданського, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя. Попри різноманітність цих творів, їх об'єднує високий рівень синтезу народної творчості з літературними прийомами та глибоке осмислення фольклорного світобачення. Таким чином, можна стверджувати про національне походження химерної прози, яка не є запозиченням. Це явище постає як органічний синтез національних фольклорних традицій та літературної спадщини.

Термін «химерний» є найбільш відповідним для позначення цього літературного феномену. Спроби накласти на нього інші типологічні визначення, такі як «магічний», «параболічний» чи «карнавальний», не враховують його унікальної національної специфіки. Аналогічно, явища в інших літературах – грузинській, латиноамериканській, киргизькій – мають свої глибокі національні корені. Зіставлення з ними може бути лише типологічним, але не замінює сутності та особливостей химерної прози в контексті української культури.

Термін «химерний» увійшов у літературний обіг у 1958 році разом із виходом роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця». У цьому творі умовність стала наскрізним і центральним елементом поетики. Вже з перших сторінок читач потрапляє в особливу химерну атмосферу, де співіснують Господь Бог, святий Петро, безсмертний козак Мамай, Чужа молодиця (втілення Смерті) та інші казкові персонажі, які переживають низку дивовижних, часто фантастичних пригод.

Оповідь ведеться від першої особи, що нагадує казку, з відчутною присутністю автора – іронічного сучасника, який у невимушеній манері розповідає про події минулого. Гумор виступає фундаментальним принципом тексту, представлений у багатьох відтінках: тонка іронія, сарказм, карикатура, бурлеск, травестія, гротеск. Сутність такого гумору корениться в народно-сміховій культурі, яку досліджував М. Бахтін. Він підкреслював, що «народний амбівалентний сміх виражає погляд на світ у його становленні, включаючи і самого того, хто сміється» [4, с. 79].

Після виходу роману О. Ільченка у 1958 році химерна проза зазнала тринадцятирічної паузи, доки в 1971 році В. Земляк своїми творами «Лебедина згряя» та «Зелені млини» ніби відродив це явище. Хоча сам автор не використовував термін «химерний» щодо своєї діалогії, відтак критики почали активно застосовувати це поняття.

Українську химерну прозу репрезентують твори О. Ільченка, В. Земляка, В. Дрозда, В. Шевчука, В. Міняйла, Є. Гуцала, П. Загребельного, В. Яворівського та ін.

Химерний роман О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...», визначений як «химерний роман з народних уст», вирізняється серед інших творів української літератури другої половини ХХ століття оригінальним трактуванням дійсності та створенням колоритних художніх образів. Зв'язок із фольклором і система образів цього твору продовжують залишатися в полі зору літературознавців, таких як М. Ільницький, О. Бабишкін та Н. Мелешенко.

У літературному доробку В. Шевчука чітко простежуються традиції бароко, майстерно інтегровані з елементами постмодерного мислення, зокрема грою традиційними образами, сюжетами, символами, архетипами та хронотопними моделями. Однак серед літературознавців досі немає одностайної позиції щодо інтерпретації творчості письменника. Так, наприклад, П. Майдаченко вважає художній доробок В. Шевчука продовженням гротескно-барокової традиції в дусі М. Бахтіна, що спирається

на закони поетики умовності. М. Павлишин, наголошуючи на химерності та міфопоетичності прози митця, прагне до об'єктивної оцінки, адже «в Шевчука національні атрибути часу звільнені, передусім, від тієї набридливої смішності – іншими словами, кепкування, – яке визначає химерну тональність» [42, с. 111].

А. Берегуляк поглиблює думку М. Павлишина про химерність прози українського письменника, знаходить елементи «магічного реалізму», які окреслив як «вияви магічної естетики». Отже, можна стверджувати, що переважна більшість науковців відносять прозу В. Шевчука до химерної. Автор активно інтегрує архетипи народного світогляду та міфологічно-фольклорного мислення у свої твори. Фольклорно-міфологічна умовність стає носієм філософської глибини та художньої лаконічності, формуючи ідейний та стилістичний фундамент тексту. Питання впровадження міфологічних елементів у прозі В. Шевчука є великим і багатовимірним, останній письменник часто звертається до народної міфології, що органічно вплітається в сюжетну канву його найвідоміших творів.

Особливе значення у творчості прозаїка мають концепти «дім» і «дорога», які набувають символічного звучання. Яскравою ілюстрацією таких підходів є роман-балада «Дім на горі», де ці образи художньо інтерпретуються автором та інтегруються в сюжетну канву твору [10].

Ще одним яскравим представником химерної прози є В. Дрозд, творчість якого вирізняється унікальною виразною стильовою манерою. Його мистецький доробок демонструє майстерне поєднання елементів фольклору та міфів із гострою сатирою, що створює багаточарові тексти з глибоким філософським підтекстом [10].

Трилогія Є. Гуцала, що розкриває перед читачем життя Хоми Прищепи, представляє собою спробу автора завершити епоху соціалістичного реалізму та започаткувати нові підходи до розвитку українського роману. У творі «Позичений чоловік» він відходить від імпресіоністичного стилю. В цьому тексті виразно простежуються іронія та

гротеск, а також активне використання народних жанрових форм: прислів'їв, приказок, фразеологізмів, сюжетів народних оповідань. Фольклорні образи й символи, серед яких особливе місце займає символ дороги, надаючи твору багатогранності.

До химерної прози також належить роман В. Яворівського «Оглянься з осені», який, на думку літературознавця П. Майдаченка, характеризується вищим рівнем метафоричного забарвлення, інтелектуального експерименту, що досягається використанням символів міфології, української культури та історії.

Р. Іваничук серед визначених зразків химерної прози відзначив діалогію Василя Міняйла «Зорі й оселедці» та «На ясні зорі». На його думку, у них відсутня авторська заданість; проблема становлення людини не штучно привноситься у твір, а художньо вмотивовується, виростає із життєвих глибин, із пісні, жарту, плачу, причому фольклорна атрибутика не ілюструється авторською концепцією, а становить її зміст. Фольклорна атрибутика в діалогії не служить ілюстрацією авторської ідеї, а органічно складає її зміст. Фольклорний струмінь представлений переважно в метафоричному ключі, надаючи текстам глибину й поетичність [10].

Основні риси, які дозволяють об'єднувати окремі твори у жанр химерної прози, криються у специфічній оповідній манері. У таких творах завжди присутній всюдисущий, іронічний і всезнаючий оповідач, що тяжіє до елементів усного мовлення. Характерною є перехресність різних планів бачення, що породжує складні стилістичні ефекти, як-от хронологічна непослідовність, зміна тональностей – від комічного до глибокої лірики, драматизму чи навіть трагізму, романтична піднесеність, композиційна свобода та маніпуляції з часом.

Наприклад, у романі О. Ільченка «Невмивака-невмирайло» козак Мамай змальовується як герой із надприродними здібностями: «таким спритним, що не брали його ні шабля, ні куля, ні неміч, не брали-таки, аж сама пані Смерть, либонь, відступилась від нього так давно, що він уже й не

тямив, скільки він парубкує на світі: двісті? триста? — хоч йому й було весь час сорок та й сорок — ні більше, ні менше» [5, с. 127]. Цей приклад яскраво ілюструє поєднання умовності, іронії та фольклорного начала, притаманного химерній прозі.

Оповідач у творах В. Земляка одночасно існує у двох часових площинах. В одній розгортається безпосередня розповідь про події, тоді як у другій оповідач виступає в ролі історика й коментатора, осмислюючи ці події з певної дистанції. Такий зв'язок між двома рівнями називають діалектичним ототожненням протилежностей, що об'єднує кінцеве, вимірюване конкретними часовими рамками, із безконечним, позачасовим.

Подібний хроно-синтез властивий і іншим творам химерної прози. Наприклад, в «Ірії» В. Дрозда оповідач, який одночасно є героєм, живе у реаліях 40-х років, але його думки й прагнення співзвучні світогляду покоління 70-х років. Такий підхід дозволяє не лише створювати багатовимірний хронотоп, а й інтегрувати минуле й сучасність у єдину художню структуру.

«Про «химерну прозу» в нас писали чимало, – зазначає критик М. Ільницький, – але часто суть її зводилася до фольклорної ремінісценції, тим часом як головний нерв тут усе-таки – утвердження історизму як неперервності процесу життя, того, що колись О. Кобилянська називала золотою ниткою історії. Ця сила зв'язку поколінь в українській прозі «найвиразніше пробилося крізь призму фольклорних асоціацій, фольклорного світовідчуття (вертепність цапа Фабіана в «Лебединій зграї», піднесення небилиці до фольклорного образу в «Ірії» В. Дрозда, «історичні марення» героїв роману «Оглянься з осені» В. Яворівського тощо), але така призма не знижує вагомості проблематики» [22, с. 77].

Відповідно літературознавці по-різному визначають жанрово-стильові домінанти химерного роману. Обґрунтовують низку визначальних ознак химерної прози: «фольклорно-філософська» (Г. Насмінчук), «умовно-іронічна» (Г. Сивокінь), «лірико-гротескова» (М. Стрельбицький),

«фольклорна», «фольклорно-міфологічна», «фольклорно-алегорична» та «умовноалегорична» (В. Дончик), «проза, яка спирається на власну письменницьку та фольклорну традиції» (В. Чайковська) [60].

«У складній і багатовимірній структурі роману фольклорне начало синтезується з багатьма іншими складниками. Це набутки літературної традиції, міжнаціональні зв'язки, художні уподобання митця, його індивідуальні стильові прийоми» [1, с. 29]. Вплив української писемної творчості відбувається як через безпосереднє залучення фольклорних елементів, так і через різні опосередкування. У художніх творах є відголоски міфів, окремі їх елементи, інтерпретовані мотиви й образи.

Однією з ключових особливостей химерної прози є міфологізм, який виступає як художня необхідність, спрямована на підсилення філософської складової літератури. Це радше «спроба художнього синтезу сучасної цивілізації з уроками минулого». Проте літературознавці часто недооцінювали значення міфологізму в «новому» романі, надаючи пріоритетності інтеграції фольклорних елементів із літературними традиціями.

Міфологізація стає одним із ключових прийомів філософізації прози. У цьому контексті фольклор слід розглядати як проміжну ланку між міфом і літературою, оскільки залучені до художнього твору образи, мотиви та сюжети певною мірою генетично пов'язані з міфологічною традицією.

Отже, можна стверджувати, що основними характеристиками українського химерного роману є використання міфології, усної народної творчості, міфологічних і біблійних мотивів, а також іронічність, гумористичність, майстерне поєднання різних жанрів і гармонійне переплетення реального та фантастичного.

Таким чином, виходячи з вище викладеного, можемо узагальнити основні жанрові ознаки химерної прози в українській літературі:

- несподіване переплетіння різних стильових шарів: лірики, гротеску, патетики, іронії;

- звернення до інакомовлення, прагнення щось сказати реципієнтові в умовах заборони правдивого слова;
- різноманітні мовностильові особливості: широке використання просторіччя, синонімічні ряди, зменшено-пестливі слова, нецензурна лексика;
- конкретизація, «паспортизація» побутових реалій, зокрема назв страв і напоїв;
- нагромадження фразеології;
- риси ексцентричності, гротесковості у розгортанні подій та змалюванні персонажів;
- з героями відбуваються дивовижні метаморфози, а події зміщуються в часі і просторі;
- використання міфології;
- трансформація часової лінії;
- розмивання меж між реальним та ірреальним світом;
- суб'єктивна ліризована розповідь;
- стилістична поліфонія.

1.2. Особливості літературного процесу 50-90-х років ХХ століття

У 1960-х роках відбулася певна нормалізація суспільно-політичної ситуації в Україні, що сприяло появі нової генерації талановитих митців – так званих «шістдесятників». Це насамперед письменники, які своєю творчістю відстоювали справжні українські культурні цінності, боролися за національну свободу та людську гідність. До цієї плеяди належать такі видатні постаті, як Л. Костенко, В. Симоненко, В. Стус, І. Драч, Д. Павличко, Б. Олійник, Є. Гуцало, М. Вінграновський, І. Світличний, І. Дзюба, Є. Сверстюк, В. Чорновіл, В. Зарецький, А. Горська та інші.

Проте з самого початку їхні твори зазнавали жорсткої критики, багато з них забороняли до друку, а самих митців переслідували. Декого з цієї

когорта безпідставно ув'язнили, що лише підкреслює їхню боротьбу за право на вільне слово та культурну ідентичність.

У 1970–1980-х роках процеси русифікації та денаціоналізації в Україні значно посилювалися, що призводило до подальшого витіснення української мови з різних сфер суспільного життя. У цей період активно впроваджувалися концепції «радянського народу», «єдиної загальнорадянської культури» та «злиття націй і народностей», які сприяли нівелюванню національної ідентичності та поширенню уніфікованих радянських культурних цінностей. Ці тенденції суттєво впливали на формування суспільної свідомості, звужуючи простір для розвитку української мови, культури та самобутності.

У 1970–1980-х роках в Україні продовжувалося адміністративно-командне керівництво культурною сферою, що суворо обмежувало свободу творчості митців. Художні твори повинні були відповідати вузьким рамкам принципу партійності та методу соціалістичного реалізму. Будь-які відхилення від цих канонів не допускалися до публікації та ставали об'єктом переслідувань [23].

Водночас у середовищі передової інтелігенції набирала силу національно-демократичний рух, спрямований на захист прав людини, зокрема права на рідну мову. У 1970-х роках українські правозахисники заснували Українську Гельсінську групу, до складу якої входили В'ячеслав Чорновіл, Алена Пашко, Іван Дзюба, Василь Мороз та інші. Ця організація активно виступала проти русифікації, репресій і знищення пам'яток української культури. Визначним проявом опору стала книга І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», яка стала сміливим викликом існуючій системі.

Незважаючи на всі перешкоди, українська культура у другій половині ХХ століття демонструвала поступ і зберігала свій творчий потенціал, підтверджуючи духовну силу народу. У сфері освіти важливим досягненням

стало запровадження обов'язкової середньої освіти з 1966 року, що сприяло підвищенню освітнього рівня суспільства.

У складних історичних і соціальних умовах продовжувала розвиватися національна література. Період «хрущовської відлиги» позначився активізацією літературно-мистецького життя в Україні. У 1950–1960-х роках до читачів повернулася творчість раніше репресованих письменників, твори яких були вилучені з ужитку. Серед них – М. Куліш, Є. Плужник, М. Зеров, В. Бобинський, М. Драй-Хмара, Г. Косинка, О. Слісаренко, В. Чумак, С. Тудор та інші.

На початку 1960-х років було розпочато видання «Української радянської енциклопедії», яка стала важливим кроком у популяризації знань. Також з'явилися нові літературно-художні та наукові періодичні видання, які сприяли розвитку інтелектуального та культурного середовища. У цей період започатковано присудження Державної премії України імені Тараса Шевченка, що стала найвищим визнанням досягнень у галузі літератури, мистецтва і науки.

У цей час плідно працюють письменники старшого покоління: М. Рильський («Троянди й виноград», «Далекі небосхили»), В. Сосюра (роман «Третя рота», збірки «Ластівки на сонці», «Щастя сім'ї трудової», «Осінні мелодії»), А. Малишко («Серце моєї матері», «Дорога під яворами», «Синій літопис»); М. Стельмах («Велика рідня», «Хліб і сіль», «Кров людська - не водиця»), О. Гончар («Людина і зброя», «Тронка»); Г. Тютюнник («Вир»); З. Тулуб («В степу безкраїм за Уралом») [23].

Ідеї та настрої цілого покоління знайшли відображення у творчості молодих талановитих письменників-шістдесятників, серед яких В. Симоненко, І. Драч, Б. Олійник, Д. Павличко, Л. Костенко, В. Коротич, Є. Гуцало, Ю. Щербак, Р. Іванчук, Р. Федорів та інші. Для їхньої творчості характерна увага до проблеми історичної пам'яті, спадкоємності поколінь, прагнення відобразити правду життя та глибокий інтерес до людської особистості.

На початку творчого шляху основним жанром прозаїків-шістдесятників була новелістика, яка в 1960-х роках досягла високого ідейно-художнього та інтелектуально-психологічного рівня. Її вплив відчутно позначався на інших прозових жанрах, зокрема на повісті, яка набувала багатопроблемності та «багатоаморфності» [8].

Особливий розвиток отримав проблемний роман сучасної тематики, який збагатився низкою відомих творів, зосереджених на морально-етичних і психологічних проблемах. Серед них «Тронка» (1963), «День для прийдешнього» (1964) Павла Загребельного, «Крапля крові» (1964) Ю. Мушкетика, «Птахи полишають гнізда» (1965) І. Чендея та інші.

Відчутним був вплив Г. Тютюнника, який майстерно поєднував реалістичний підхід із філософською глибиною, звертаючись до універсальних морально-етичних питань. Його стиль вирізнявся лаконізмом, високою художньою майстерністю, виразністю образів і глибоким ліризмом. А твори стали взірцем новелістики і вплинули на розвиток проблемного роману, сприяючи формуванню нового рівня ідейно-естетичного осмислення дійсності в українській літературі.

Центральні ідеї авторської гуманістичної «програми» лягли в основу самостійної стильової гілки української прози 60-80-х рр., означеної іменами А. Дімарова, Б. Харчука, І. Чендея, Р. Федоріва, С. Пушика і продовженої тими з молодших авторів, які прагнули утвердитись на засадах художнього етнопсихологізму (В. Медвідь, В. Портяк, О. Микитенко та ін.).

Творчість Василя Симоненка (1935–1963) вирізняється глибоким патріотизмом, соціальною загостреністю та публіцистичною насиченістю. Його поетичні збірки «Тиша і грім», «Земне тяжіння» і «Поезії» стали яскравим свідченням патріотичних почуттів самого поета. «Ти знаєш, що ти – людина...», «Задивляюсь у твоїй зиниці», «Де зараз ви, кати мого народу?» – твори, наповнені гостро-викривальним змістом, мають сатиричне спрямування, репрезентують гнівні настрої та почуття українського митця. Серед доробку В. Симоненка особливо вирізняється «Казка про Дурила», яка

слуговує гострою сатирою на радянську дійсність. Окрему нішу в його творчості займає пейзажна лірика, що виражає глибоку чуттєвість та художню майстерність. До найкращих зразків цього жанру належать вірші «Зимовий вечір», «Степ», «Вже день здається сивим і безсилим».

У 60-і рр. у літературний процес влився І. Драч – відомий український поет, перекладач, кіносценарист, громадський діяч, лауреат відомих українських премій. У найвідоміших поетичних збірках «Соняшник», «Протуберанці серця», «Балади буднів», «Поезії», «До джерел», «Корінь і крона», «Київське небо», «Шабля і хустина», «Теліженці», «Храм сонця», «Духовний меч» митець за допомогою метафоричності, максималізму, символізації досягає бажаного результату – художньо інтерпретує актуальні проблеми суспільства, розкриває тему відповідальності митця, призначення поета і поезії. У поемі «Чорнобильська мадонна» (1987) майстер художнього слова розкриває загальнонародну трагедію, що постала після катастрофи на ЧАЕС.

Ще одним визнаним майстром українського поетичного слова другої половини ХХ ст. став Б. Олійник. Його поетична творчість є багатоаспектною: він розмірковує про проблеми поколінь, які загострюють процес взаєморозуміння, актуалізує історичну пам'ять та роль і місце особистості в сучасному світі («Урок»), оспівує нелегку працю простих трудівників («Дядько Яків», «Формула», «Про хоробрість»). Творчість Б. Олійника не оминула типова для того часу політизація та пропагандистський стиль («Кредо»). Особливо ніжно, по-синівськи митець звертається до образу матері у циклі «Сиве сонце моє», що складається з дев'яти поезій. Ніжний та трепетний образ матері, простої сільської трудівниці, сприймається як символ життя, ніжності і добра. У поемі «Сім» поет художньо інтерпретує події чорнобильської катастрофи [10].

Трагічно склалася доля В. Стуса, який відверто і послідовно виступав проти радянської тоталітарної системи, був двічі засуджений за свої політичні переконання і помер в ув'язненні. За кордоном були опубліковані

збірки його поезій: «Зимові дерева» (1970), «Свіча в свічаді» (1977), «Палімпсести» (1986). Уже після смерті поета побачила світ на Батьківщині збірка «Дорога болю» (1990). Твори поета пройняті глибинними філософськими роздумами про долю людини, свого рідного народу, від якого він був відірваний.

У 60-80-ті роки ХХ століття в українській літературі спостерігалось тяжіння до масштабних художніх узагальнень, які ставали відображенням великих соціальних та культурних процесів. Це було періодом, коли багато письменників зверталися до тем народної долі, історії, культурних та моральних цінностей.

Творчість О. Гончара є яскравим прикладом цього напрямку. Його романи, зокрема «Тронка» (1963), «Собор» (1968), «Циклон» (1970), «Берег любові» (1976) і «Твоя зоря» (1980), утворюють цілу літературну систему, яка прагне відтворити історичні, моральні та естетичні проблеми українського народу через призму великої людської долі. Ідеї возвеличення людини з народу та самого народу, його історичних коренів і духовної цілісності, а також прагнення розкрити глибинні сили, що визначають розвиток суспільства, є основними для цієї прозової серії.

Творчість О. Гончара є не лише важливим етапом у розвитку української літератури, але й частиною культурного процесу, що відгукується на виклики часу, його пошук відповідей на питання про гідність, патріотизм, відповідальність перед народом і майбутніми поколіннями.

Інтерес до проблем історичної пам'яті, зв'язку часів, спадковості поколінь, національних традицій і святощів, а також до «коріння» і «витоків» став однією з визначальних рис української літератури 60-80-х років. У цей період багато письменників зверталися до теми історії, намагаючись відтворити єдність поколінь і передати важливість національної самосвідомості.

Провісниками і натхненниками цього літературного напрямку стали брати Тютюнники, В. Міняйло, В. Земляк, А. Дімаров, чий творчість, особливо в

кінці 60-х – на початку 70-х років, значно оновили критерії художнього народознавства. Вони поєднували народні традиції з новими літературними формами, що змушувало переосмислити роль фольклору в сучасній прозі. Важливою частиною цього процесу було використання фольклоризованої поезики, властивої М. Стельмаху, яка впливала на багатьох авторів того часу.

Однією з ключових спроб відобразити зв'язок між минулим і сучасністю став роман Павла Загребельного «Диво» (1968), в якому автор спробував об'єднати різні історичні етапи – від Київської Русі до сучасної України – в єдину, цілісну картину. Через цей твір Загребельний намагався зобразити неперервність історії, її вплив на сьогодення та важливість розуміння минулого для майбутнього [10].

У своїх творах проблеми зв'язку давнини і сучасності піднімали й інші письменники, що дозволило створити велику літературну традицію, яка досліджувала українську ідентичність через історичні призми, повертаючи увагу до духовних і культурних основ національної самосвідомості.

З появою роману у віршах «Маруся Чурай» Л. Костенко на початок 80-х рр. окреслювалося цілком чітке жанрово-тематичне утворення: український історичний роман, в якому бачимо твори «Роксолана» (1979), «Я, Богдан» (1983) П. Загребельного, «Вода з каменю» (1982) і «Четвертий вимір» (1984) Р. Іваничука, «На полі смиренному» (1983) В. Шевчука та інші.

Перше, що кидається в очі в історичних романах 70-80-х років ХХ століття, – це посиленний моральний пафос і глибока концептуально-аналітична постановка питання. Ці твори характеризуються не лише описом історичних подій, а й глибоким осмисленням їхнього значення для сучасності. Письменники цього періоду активно звертаються до національної історії, намагаючись знайти в ній уроки для теперішнього часу, аналізуючи поведінку окремих осіб і вчинки історичних постатей через призму моральних критеріїв.

Моральний пафос цього періоду особливо яскраво проявляється в тому, як автори розглядають питання гідності, честі, самопожертви та

відповідальності перед народом і нацією. Твори цього часу часто зосереджуються на особистісному началі, що дозволяє глибше зануритись у внутрішній світ героїв, їхні мотиви та переживання, адже кожна історична подія і персонаж розглядаються не лише як частина загальної картини, але й як носії моральних цінностей і людських прагнень.

70-ті роки в українській літературі, попри політичні обмеження та соціальні суперечності, стали періодом виникнення ряду цікавих проблемно-тематичних і жанрово-стилістичних тенденцій. Цей період характеризувався пошуком нових форм і глибинних підходів до осмислення складного і суперечливого світу навколо, що стало наслідком усвідомлення митцями не тільки складності, але й діалектичної суперечливості реальності.

Однією з важливих тенденцій цього часу було прагнення уникнути жорсткого детермінізму в літературних творах, тобто спрощених, лінійних трактувань історії чи суспільства. Письменники намагалися зобразити світ у його багатогранності та складності, розуміючи, що кожна подія, кожна дія має численні аспекти, що не піддаються однозначному трактуванню.

Яскравим прикладом цього є романи, як-от «Додому нема вороття» Р. Андріяшика та «Довга дорога» Б. Харчука, де автори намагаються втілити внутрішній конфлікт героя, його боротьбу з реальністю та неможливість знайти просте рішення в складних життєвих ситуаціях. У цих творах важливу роль відіграє тема життєвого вибору, що часто має фатальні наслідки, а також неоднозначність моральних оцінок подій і вчинків [10].

Усе це свідчить про те, що література 70-х років намагалася віднайти нові шляхи осмислення і передавання реальності, втілюючи у своїх творах складність людських доль, конфлікти та пошук сенсу життя в умовах соціальних і політичних обмежень.

Поступово протягом 70-х рр. знімалися заборонні знаки з історичних тем, і, відповідно, набував поширення історичний та історико-біографічний романи.

У 70-х роках особливу увагу письменники приділяли документальній літературі, що стала важливим елементом літературного процесу того часу. Документальність відіграла важливу роль у створенні вірогідності та достовірності розповіді, допомагаючи авторами передати реальні історичні, соціальні та культурні процеси.

Використання документальних елементів у творах надавало їм додаткової переконливості, оскільки автори опиралися на реальні факти, що дозволяло їм не лише зображати конкретні події, але й передавати їх емоційний і моральний контекст. Це також врівноважувало ліризм чи іронічність, часто використовувані в літературі 70-х років, зокрема в романах, де автори намагалися знайти баланс між художнім вигаданням і достовірністю.

Документальність також ставала важливим елементом сюжетно-композиційної структури, допомагаючи створити глибший контекст для розвитку подій і персонажів. Такі твори, як документальні романи, репортажі, есеї, в яких фіксувалися реальні життєві ситуації, створювали можливість для глибшого осмислення і розуміння історичних та соціальних процесів, що відбувалися в Україні в той час.

Документальна література 70-х років виявилася важливим інструментом не лише для збереження історичної пам'яті, а й для роздумів над моральними, етичними та філософськими проблемами, що ставали дедалі актуальнішими в умовах політичних обмежень та соціальних змін. Серед творів, у яких документальність є визначальним компонентом, слід назвати романи-біографії «Добра вість», «Ритми життя», «Дорога до матері» В. Дрозда, воєнні твори – «Степ» О. Сизоненка, «Слово після страти» В. Бойка тощо. Широко використовувався документалізм у белетризованих біографіях, романах-есе («Олександр Довженко» і «Юрій Яновський» С. Плачинди, «Борвій» Ю. Хорунжого, «Микола Лисенко» Є. Товстухи).

У другій половині 70-х років в українській літературі починає поширюватися проза умовно-алегоричного спрямування, яку часто

називають «хімерною». Цей літературний напрямок став відповіддю на політичні та соціальні реалії того часу, коли пряме осмислення дійсності було ускладнене цензурними обмеженнями, а також потребою висловлювати складні ідеї через непрямі засоби. Письменники використовували алегоричні й символічні прийоми для того, щоб говорити про актуальні проблеми того часу, не порушуючи цензурних обмежень. Цей підхід став особливо важливим для збереження творчої свободи та можливості виражати складні думки в умовах політичного тиску.

У 70-х роках в українській літературі дедалі помітніше проявляються жанрово-стильові пошуки, які відображають процеси культурної і художньої адаптації до нових реалій. Письменники експериментували з різними жанрами та стилями, що призводило до створення нових літературних форм, які поєднували традиції з інноваціями [25, с. 77].

Однією з таких тенденцій стало поєднання гумористичного та серйозного в літературі. Наприклад, діалогія О. Черногуза «Аристократ з Вапнярки» (1979, 1983) є яскравим прикладом гумористичного роману, де автор через комічні елементи і сатиру звертається до соціальних та культурних проблем. Письменник поєднує гумор із роздумами про людську природу і соціальні структури, даючи читачам можливість осмислити важливі теми через легку форму.

Крім того, в 70-80-ті роки почали активно розвиватися інші жанри, такі як пригодницька, детективна, наукова та фантастична проза. Письменники, зокрема О. Бердник, О. Тесленко, Г. Пагутяк, Л. Копань та інші, зверталися до жанрів, що дозволяли з одного боку відступити від прямолінійних описів реальності, а з іншого – шукати нові можливості для філософських та соціальних роздумів. Ці жанри, зокрема фантастика, набували популярності через свою здатність створювати альтернативні світи та реалії, де можна було вільно відображати проблеми сучасного суспільства, часто під виглядом алегорій.

З'явилася гнучкість у ставленні до матеріалу, що означала можливість поєднувати різні літературні прийоми і жанри. Це дало можливість для виникнення дифузії жанрів, коли межі між родами літератури ставали все більш розмитими. Наприклад, можна було поєднувати елементи детективу з соціальною прозою або наукову фантастику з психологічним романом. Такі змішування жанрів сприяли створенню більш багатошарових і складних текстів, які ставали цікавішими для читача і відкривали нові горизонти для літературного дослідження [10].

Ці процеси взаємообміну жанрів і родів відображали загальний розвиток української літератури в умовах політичних і соціальних змін, що вимагали від письменників нових підходів до творчості.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років в Україні розпочинаються процеси демократизації та духовного оновлення, що знаменують новий етап у розвитку літератури. Митці здобувають свободу від рамок соціалістичного реалізму, відкриваючи простір для розширення тематичних і стильових обріїв. У цей період література активно звертається до західноєвропейських модерністських традицій, що сприяє появі нових художніх форм.

Серед письменників, які активно ввійшли в українську літературу, виділяються Ю. Андрухович, В. Неборак, Б. Жолдак, О. Забужко, О. Ульяненко, Є. Пашковський та інші. Їхня творчість не лише показує ускладнення та оновлення літературної традиції, а й інтегрує українське письменство у світ, ставить українську класичну літературу на один щабель із світовою класикою.

Чорнобильська катастрофа 1986 року стала трагічним переломним моментом в історії України та світу, що мала глибокий вплив на літературний процес 80-х років. У той час з'являються твори, що намагаються осмислити масштаби цієї трагедії, її наслідки для людей і природи, а також шукати відповідь на моральні, екологічні і філософські питання, які вона порушила. Одними з перших прозових творів, що відобразили чорнобильську катастрофу, стали повість Ю. Щербака

«Чорнобиль» (1987) та роман В. Яворівського «Марія з полином в кінці століття» (1987). Ці твори стали важливими етапами в розвитку української літератури, оскільки вони не лише документували трагедію Чорнобиля, а й ставили важливі питання про мораль, екологію, а також відповідальність людини за своє майбутнє та майбутнє планети. Вони також сприяли формуванню нової літературної традиції, в якій важливе місце займала тема техногенних катастроф і їхнього впливу на людство.

Літературний процес постчорнобильської доби дійсно відрізнявся від попередніх періодів своєю багатогранністю та активністю, що виходила за межі суто творчої діяльності. Цей період характеризувався не лише появою нових літературних творів, а й активною участю письменників у суспільно-політичних процесах, зокрема в процесах демократизації, що почалися в Україні після Чорнобильської катастрофи. Письменники того часу активно співпрацювали з літературною пресою, брали участь у гострих обговореннях, взаємодіяли з кіно, телебаченням і радіо, намагаючись вплинути на громадську думку і суспільні зміни [23].

У цей час література стала важливим інструментом для обговорення трьох основних проблем:

1. Відновлення національної спадщини – на тлі катастрофи та суспільних змін ставала очевидною необхідність відродження національної ідентичності, збереження культурних і духовних цінностей українського народу. Письменники активно зверталися до історії, фольклору, традицій, прагнучи відновити і зберегти культурну спадщину в її повному обсязі.
2. Стан і статус української мови – у період постчорнобильської доби на перший план виходить питання мови як важливого елемента національної ідентичності та культурного самовизначення. Письменники і громадські діячі ставили питання про важливість розвитку української мови, її популяризацію в усіх сферах життя, включаючи науку, освіту, мистецтво, медіа та літературу.

3. Екологія – Чорнобильська катастрофа поставила екологічні проблеми в центр уваги не лише в Україні, а й у світі. Література постчорнобильської доби активно досліджувала екологічні наслідки катастрофи, моральні та соціальні питання, пов'язані з техногенними катастрофами, забрудненням навколишнього середовища та збереженням природи для майбутніх поколінь.

Таким чином, літературний процес цього періоду був тісно пов'язаний з соціальними змінами, які відбувалися в Україні, і відігравав важливу роль у формуванні нової національної свідомості, підтримці мовного та культурного відродження, а також у підвищенні екологічної свідомості серед населення.

Сучасне художнє життя в Україні набуло ознак природного та динамічного процесу, в якому література твориться вільно. Особливо це стосується української прози, яка, завдяки природному прагненню до розширення горизонтів і самозростання, відчуває нагальну потребу в різноманітності голосів. Сучасні письменники виявляють здатність не тільки створювати твори, що резонують у національно-художньому контексті, а й формувати прозу, яка інтегрується у світовий літературний простір, знаючи там своє унікальне звучання.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. відчутного поширення набуває явище «псевдо роману», в межах якого працює більшість сучасних молодих прозаїків (О. Забужко, Ю. Андрухович, О. Ульяненко, С. Процюк та ін.). Так, один з найкращих стилістів у сучасній українській літературі, Ю. Андрухович, пише декілька романів – «Рекреації», «Московіада» та «Перверзія» – які за обсягом, побудовою та змістовим навантаженням доцільніше називати повістями, а за різноманітністю використаних елементів різних жанрових та стильових напрямків – це чистий постмодерн.

Сучасна прозова література активно експериментує з усім спектром інформативного простору, перебуваючи в стані свого рідного художнього хаосу. Це період пошуку нових форм, стилів і орієнтирів, які здатні відобразити складність і багатовимірність сучасного життя.

Не припиняють свого розвитку й короткі прозові жанри. У 1997 році вийшов друком збірник сучасної української новелістики «Квіти в темній кімнаті», який включає найяскравіші зразки жанру останніх 15-20 років. У ньому вміщені твори 33 авторів трьох останніх генерацій:

- «сімдесятники» (А. Тютюнник, К. Мотрич, В. Діброва, О. Лишега, В. Портяк);
- «вісімдесятники» (Ю. Андрухович, Б. Жолдак, Ю. Винничук, Є. Пашковський, В. Медвідь, В. Даниленко);
- «дев'яностники» (О. Ульяненко, В. Мулик, В. Янчук, І.Ципердюк). Як зазначають упорядники збірника, амплітуда стилістичних пошуків, представлених у ньому авторів включає: «суворий реалізм» (В. Портяк), постмодернізм (В. Косенко), імпресіоністські «потoki свідомості» з елементами герметизму (В. Назаренко, К. Москалець), орієнтальний інтуїтивізм (А. Тютюнник), «чорний гумор» (Ю. Винничук), філософські притчі (К. Мотрич) тощо

Молодше покоління українських прозаїків (Ю. Андрухович, Є. Пашковський, О. Лишега, Б. Жолдак, В. Діброва, О. Забужко, К. Москалець, О. Ульяненко та ін.) створює твори, в яких майже не відчувається впливу художнього досвіду попередніх поколінь. Головним завданням цієї генерації є формування літературного стилю, здатного інтегрувати українську літературу до світового культурного контексту кінця ХХ століття. Їхні тексти поєднують філософську глибину з формальною різноманітністю та демонструють творчу свободу, що слугує основною ознакою духовної розкнутості [23].

На відміну від попередників, ця літературна генерація орієнтована не стільки на суспільні проблеми, скільки на психологічні аспекти, акцентуючи увагу на психічних реакціях людини на зміну умов її існування. Характерною рисою цих творів є їхня «ненормальність» у традиційному розумінні, що проявляється через параноїдальність і хворобливість. Ця естетика відображає стан сучасного суспільства, яке переживає кризу цінностей: розчарування,

агресивність, перекручені моральні норми та зруйновані світоглядні орієнтири, поєднані з цинізмом і підвищеною вразливістю.

Таким чином, літературні пошуки молодого покоління письменників виступають дзеркалом соціальної дійсності та відповідають викликам епохи перехідного періоду.

Отже, виходячи із вище зазначеного матеріалу, можемо зробити висновок про те, що література 50 – 90-х років ХХ століття наповнена різними іменами відомих майстрів художнього слова, чия творчість репрезентує кращі зразки українського класичного письменства. Література даного періоду є різножанровою і багатотематичною, розкриває всі аспекти історичного, суспільного, соціального, культурного життя українського суспільства на межі 50-90-х років.

1.3. Різновекторність художньої спадщини Василя Земляка

Василь Земляк (справжнє ім'я – Вацлав Сидорович Вацик) – увійшов в історію української літератури ХХ століття як унікальний митець, автор поетично-філософських творів, сповнених любов'ю до рідного краю.

Народився Василь Сидорович 23 квітня 1923 року у с. Конюшівка, що на Вінниччині, у селянській родині По батьковій лінії рід його походить із Чехії, звідки в 1874 році в Україну переселився прадід майбутнього письменника. Батько, Сидір Йосипович Вацик, працював кравцем. Мати, Катерина Олександрівна Горлінська, походила зі шляхетної польської родини. Дітей у родині було шестеро, але всі повмирили, залишилося двоє – Вацлав та Ілля. Сам від батьків увібрав майбутній письменник у своє серце народні пісні й думи, у них навчився цінувати нетлінні духовні надбання, від них набрався мудрості та любові. У 1932 році, коли Василь закінчив три класи, родина переїхала до чеських родичів й одержала житло в селі Миколаївка, де прожила до початку Другої світової війни, доки не завела власної хати. Василь пас худобу, громадив сіно, під час жнив працював за

коногона і снопов'язальника. Мати стала колгоспною ланковою й розігнула спину вже по війні. Батько виконував приватні замовлення на пошиття, а ще мав громадські посади: районний заготівельний, завмаг і голова споживчого товариства, завідувач артільної комори.

Письменник згадував своє дитинство: «Виріс і жив серед чехів, знаю їхню мову, звичаї, культуру... Я люблю Україну, вважаю себе споконвічним українцем, але ніколи не забуваю про чехів, коли приїжджаю в рідне село, то почуваюсь майже правомірним чехом. До речі, я закінчив із відзнакою чеську семирічку, хоча до п'ятого класу по-чеськи не вмів розмовляти» [21, с. 3].

Хлопчик дуже любив читати, при світлі каганця «ковтаючи» книги одна за одною. Перечитавши все, що було у шкільній та сільській бібліотеках, він де тільки міг діставав нові видання, знав напам'ять безліч віршів, пізніше під його редагуванням виходила шкільна стіннівка. У старших класах Василь Вацик був місцевою знаменитістю, бо писав свої перші вірші, п'єси, оповідання. Пройде деякий час, і в його особі народиться письменник, що візьме символічне літературне ім'я Земляк, засвідчивши цим свій духовний зв'язок з рідним краєм та його людьми.

Після чеської семирічки, яку закінчив із п'ятьма українськими класами, навчався в Йосипівській середній школі, що знаходилась за вісім кілометрів від його рідного села. Ходив туди пішки або їздив велосипедом. Узимку йому винаймали куток, і Василь приїздив додому тільки в неділю, набирав на тиждень харчів – і знову на навчання. Усі предмети засвоював на уроках, виконував дома хіба що письмові завдання. Отримавши атестат про закінчення десятирічки, хлопець збирався втілити в життя свою давню мрію – стати льотчиком тому пішов до авіаційного училища в Харкові. Але війна перервала навчання: вісімнадцятирічний юнак опинився на окупованій території [51].

Восени 1941 року Вацик згуртував навколо себе друзів, колишніх однокласників і молодь із навколишніх сіл. Незабаром до підпілля прилучились молоді робітники цукрозаводу, лікарі, а пізніше – полонені

солдати й офіцери. Тим часом у народі прокотилася чутка про партизанське з'єднання на чолі з відважним командиром Пилипом Шуляком, до цього загону приєднався і Василь зі своїми товаришами. Українські месники роззброювали ворожу варту на залізниці, пускали під укіс ешелони, рятували молодь, яку забирали на каторжні роботи до гітлерівської Німеччини. Загін Ружинщини складався з трьох рот. Однією з них керував В. Вацик.

Тоді ж юнак узяв прізвисько «Земляк», яке пізніше стане його літературним псевдонімом. Про нього згадував у своїй книзі колишній начальник Українського штабу партизанського руху Тимофій Строкач: «У дні битви за Дніпро й Київ активно діяли всі загони Правобережжя. У південних районах Житомирщини сміливо нападав на ворожі шляхи зв'язку і сполучення невеликий загін кіннотників імені О.Суворова під керівництвом Василя Сидоровича Земляка (Вацика) із партизанського з'єднання Пилипа Шуляка» [51].

Ще до закінчення Другої світової війни В. Вацик – уже колишній партизан знаменитого загону – почав працювати в Козятинському райвиконкомі на Вінниччині завідувачем плановим відділок (червень 1944 – листопад 1945); згодом як людину, що має досвід організаційної роботи і знайома з сільським господарством, його призначили на посаду керуючого відділком «Польовий тік» Червоненського цукрокомбінату. Пізніше – керівником радгоспного відділку в с. Червоному. Жив керуючий відділком неподалік контори у невеликій кімнаті. Молодий керівник завжди був душею керівництва: умів і пожартувати, і пісню затягнути, і вибити тропака. Затамувавши подих, слухали присутні його захоплюючі розповіді про драматичні й героїчні партизанські будні. Але навесні 1946 року Василь Сидорович був змушений звільнитися через конфлікт з налаштованим проти нього керівництвом. Одразу ж після цього звільнення В.Земляк залишив село Червоне і переїхав до Житомира, де в 1949 – 1953 роках навчався заочно в Житомирському сільськогосподарському інституті. Згодом продовжив навчання в Київській сільгоспакадемії. Та вже з 24 травня за наказом

редактора газети «Радянська Житомирщина» його затверджено на посаді кореспондента.

З того часу розпочалася його журналістська робота. У липні 1949 року В.Вацик став завідувачем сільськогосподарського відділу в газеті, а у вересні 1951 – її відповідальним секретарем. Загалом працював у «Радянській Житомирщині» майже двадцять років. У Житомирі остаточно сформувався і проявився його письменницький талант, який і викликав до життя прекрасні художні твори: саме в цій газеті вперше були надруковані його літературні твори, зокрема гумореска «Настуня», новели «Істотна поправка», «Напис на кавуні» та «Як закувала зозуля...», а трохи згодом, у серпні 1954 – оповідання «Тихоня». Й нарешті, у тій же «Радянській Житомирщині» від 10 березня – новела «Ганна Лебідь». Його вперше підписано псевдонімом «Василь Земляк» [16, с. 18].

В естетиці В.Земляка проза посідає надзвичайно важливе місце. Вона для нього – своєрідний синтез поезії, живопису і фольклору. Кодекс честі письменника Василь Земляк ще з'ясував на початку свого творчого шляху: «Правда – це тільки слухняний інструмент у руках художника». Його мистецьким імперативом було – відкриватися читачеві у своїх творах аж до найпотаємніших глибин душі. Творчість Василя Сидоровича практично з перших його серйозних кроків у літературі привернула до себе увагу. Він прийшов в українську літературу 50-х років ХХ століття разом із поколінням письменників-фронтовиків. Як непересічного прозаїка, В. Земляка помітили після виходу в світ двох повістей – «Рідна сторона» (1956) та «Кам'яний Брід» (1957). Присвячені темі українського повоєнного села ці твори зображували цікаві, взяті з життя, колізії, давали начерки колоритних характерів, розширювали «географію» образно освоєваної дійсності. У літературному контексті середини 1950-х років вони поставали і як твори художньо своєрідні, і як помітна данина часові з «типовими» рисами так званої «колгоспної» прози. Видатний прозаїк М.Стельмах відразу помітив свого побратима в бурхливому потоці українського письменництва: «На мене

повіяло зеленим пахучим шумом Полісся й свіжістю молодого таланту. В літературу прийшов ще один письменник, зі своїм поетичним шуканням, з романтичним поглядом на світ, зі знанням життя людей, про яких він пише» [51, с. 82]. А вже наступної весни В. Земляк був прийнятий до Спілки письменників УРСР.

Творче змушнення В. Земляка як письменника, котрий уже мав власну тему і яскравий стиль, засвідчили два наступні твори – повісті «Гнівний Стратіон» (1960) і «Підполковник Шиманський» (1966), які явили читачеві вже досвідченішого й більш сформованого автора. Оперті в своїй основі на факти часі війни, що їх письменник брав із особистого досвіду, ці повісті, порівняно з двома попередніми, майстерніше побудовані сюжетно, виразніші як твори саме В. Земляка: загальний їхній тон здобуває ту окресленість, гнучкість, що асоціюється з творчою особистістю автора.

Можна сміливо сказати, що вся партизанська проза В. Земляка – це героїчні повісті. Окрім уже названих, це «Ніч без милосердя», «Новели красного дому», «Останній патрон» (1956 – 1963) та інші, щ розповідають про бойові рейди в тилу ворога.

З 1958 року письменник перебував на видавничій роботі в «Молдові». У 1963 – 1966 роках працював головним редактором кіностудії художніх фільмів імені О. Довженка, пізніше був там керівником сценарної майстерності. Згодом В. Земляк почав «освоювати» жанр кіноповісті, який потребував не лише слова, а й екранного вираження, і вийшло це в нього чудово.

Працюючи на кіностудії, він написав цілу низку кіноповістей. Письменник відчував смак до динамічного сюжету, до чітко вираженого протистояння сил, яке межує з пригодицтвом. Але при цьому не втрачав набутого раніш, тобто загалом не змінював уже вироблених манери мовлення й погляду на зображуваний світ. За його сценаріями створено художні фільми: «Люди моєї долі» (1961), «Новели Красного дому» (1964), «Олесь Чоботар» (1957), «Останній патрон» (1963), «На київському напрямі» (1968),

«Вавилон – ХХ» (1979), «Дочка Стратіона» (1956) – найвідоміший фільм, що обійшов кіноекрани майже всього світу.

Після появи «Лебединої зграї» – а вперше цей твір за традицією було опубліковано в одному з номерів журналу «Дніпро» (1971) – письменник на тривалий час став об'єктом дискусій про українську прозу 1970-х років, хоча спочатку критика була не однозначною в оцінці цього роману. Та все ж разом із другою книгою «Зелені Млини» (1976) цей твір відзначили Державною премією України імені Т. Шевченка (1978), він витримав упродовж небагатьох років кілька видань, але сталося це вже після смерті самого автора. «Лебедину зграю» було перекладено польською, німецькою, чеською, болгарською мовами. Письменник мріяв написати й третю частину – «Веселі Боковеньки», однак цьому задуму не довелося здійснитися.

Маючи чеське коріння, видатний письменник у 1968 році написав статтю «Мудрість чехів», у якій захоплено висловився про цей народ, що завжди відзначався тверезістю думки й передбачливістю, уся його історія свідчить про те, що навіть у найнебезпечніших життєвих обставинах він умів зберігати присутність духу й мудрість, щоб «пройти крізь тисячоліття ф вистояти проти багатьох імперій, починаючи з Римської, зберегти при цьому свою національну самобутність і неповторність». В. Земляк також писав нариси й літературно-критичні статті.

Холодного березневого дня 1977 року обірвалося життя видатного прозаїка. Він похований у Києві на Байковому кладовищі поруч із могилою матері. «Останні сім-вісім років Василь хворів і скаржився на біль у шлунку, казав, що йому після рентгенівського огляду встановлено діагноз: виразка шлунку. Лікування добрих наслідків не дало. Як з'ясувалося тільки після раптової смерті, ніякої виразки шлунку у Василя не було, а хворів він закупоркою судин, що живлять шлунок...», – згадував брат Василя Ілля Вацик. Численним творчим задумам письменника не судилося здійснитись, але і той творчий доробок, що Василь Сидорович залишив по собі, назавжди збережеться в золотому фонді української літератури [51].

Про творчість В. Земляка влучно висловився Г. Сивокінь: «Порівняно невеликий за обсягом доробок з виразним звучанням у літературному процесі, неповторним колоритом надійно прописаний на стильовій палітрі нашого письменства».

Висновки до розділу 1

Проаналізувавши довідкову та науково-критичну літературу, окреслили значення базового поняття дослідження. Ураховуючи напрацювання відомих літературознавців, формуємо визначення поняття «химерна проза» у наступному потрактуванні: «це специфічна література, яка характеризується застосуванням фантастики, алегорії, алюзій, сюжет позбавлений конкретизації часопростору і головними персонажами часто виступають нереальні, вигадані істоти».

Химерний роман другої половини ХХ століття вирізняється умовністю та пародійністю, які формують його художню власність. Умовна атмосфера служить основою для створення унікального світового чуття, розвитку ситуацій і образів. При цьому письменники не обмежуються простим запозиченням художніх прийомів чи образів, а переосмислюють методи художнього відображення дійсності.

Особливість химерного роману збільшується активним зверненням до національного фольклору, який автори творчо інтегрують у свої твори, надаючи їм культурну глибину та самобутність.

У складній структурі химерної прози другої половини ХХ століття фольклор гармонійно поєднується з іншими групами складовими, такими як літературна традиція та індивідуальні художні уподобання автора. Саме це взаємопереплетення формує унікальність і самобутність даного літературного явища, додаючи таким творам багатосаровості й культурної глибини.

Дослідивши особливості розвитку української літератури в 50-90-х роках ХХ століття, виокремили найважливіші моменти:

- різножанровість художніх творів: від лірики до епосу; важливе місце займають великі за обсягом прозові твори, оскільки саме в них письменники розкривають актуальні проблеми тогочасної дійсності;
- художнє потрактування низки важливих проблем: історичне минуле, місце і роль простого, пересічного громадянина в історичній долі Батьківщини; збереження національних традицій; сімейні цінності; трагізм молодого покоління;
- боротьба за поширення в усіх сферах суспільного життя української мови;
- головний герой творів – як правило, пересічний громадянин, інколи – борець за соціальну справедливість, бунтар-одинак, ідеаліст, що має на меті істотно змінити світопорядок.

З-поміж імен відомих представників української літератури означеного періоду виокремлюється В. Земляк, який розпочавши журналістську діяльність, поступово почав писати літературні твори. В його художньому доробку небагато творів, але всі вони – епічні жанри: романи, кіносценарії, оповідання, нариси, публіцистичні замітки.

РОЗДІЛ II

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ В. ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРЯЯ»

2.1. Історія написання та ідейно-тематичний зміст роману

Вершиною літературної творчості В. Земляка став роман «Лебедина згряя» (1971), у якому автор досліджує життя українського села в період після революції. У цей час здійснювалася примусова колективізація, яка супроводжувалася глибокими трансформаціями сільської громади та долями її мешканців.

Історія створення роману «Лебедина згряя» є яскравою сторінкою в творчому житті Василя Земляка. Під час написання твору він встановив дружні стосунки з відомим кінорежисером та актором І. Миколайчуком, який згодом став співавтором сценарію до фільму «Вавилон XX» (1980), знятого на Київській кіностудії імені О. Довженка. У цій кіноадаптації режисер не лише виконав роль сільського філософа Фабіяна, але й брав участь у створенні музичного супроводу, який підсилював драматичний ефект ключових сцен.

Однією з найемоційніших сцен у фільмі стала сцена похорону Андріяна Валаха, проведеного за старовинним козацьким звичаєм. Ця сцена, сповнена символіки та глибокого емоційного впливу, зображує, як труну несли на руках, за нею два хлопчики вели коня з чорною стрічкою в гриві. Під час поминання люди співали пісень, захоплені сумом і спогадами, тоді як кінь, якого годували поминальним сіном, залишався в стайні, ніби розділяючи людський біль своєю мовчазною скорботою.

«Лебедина згряя» та «Зелені млини» В. Земляка утворюють діалогію, оскільки обидва твори пов'язані спільним місцем дії та персонажами, які є або тими самими, або їхніми нащадками. У першій частині, «Лебединій згряї», події розгортаються в роки громадянської війни, тоді як у «Зелених млинах» зображено період німецько-фашистської окупації. Ця спадкоємність

дозволяє автору показати довготривалі наслідки суспільних змін і випробувань, які випали на долю українського села.

Назву першої повісті автор пояснює так: «І хоч людям прекрасне завше буде здаватися незвичним, та, як твердить тутешній філософ, у годину випробувань вони й самі чимось схожі на лебедину зграю в дорозі. Чи, бува, не отим своїм підсвідомим прагненням до якогось справді незбагненно високого, тим-то й не завше осмисленого до кінця?» [19, с. 16].

Епоха, зображена в романі, характеризувалася переломними подіями та численними жертвами серед українського селянства. Заможних селян піддавали розкуркуленню, що часто означало примусове позбавлення майна і вигнання з рідних дімонок. Одночасно влада і її прибічники активно насаджували ворожнечу та негативні почуття — заздрість, ненависть і нетерпимість, намагаючись зруйнувати солідарність громади та настроїти незаможні верстви населення проти тих, хто досягнув добробуту завдяки власній праці.

Основні події роману розгортаються в українському селі з символічною назвою Вавилон, яке розташоване на березі річки Чебрець, притоки Південного Бугу. Як зазначає оповідач твору, народний філософ Левко Хоробрий, це село має багату історію і вирізняється незвичайними мешканцями. Він порівнює їх із лебединою зграєю під час важких випробувань, підкреслюючи їхню стійкість і здатність до єднання у складні моменти: «...у годину випробувань вони й самі чимось схожі на лебедину зграю в дорозі» [21, с. 89].

У романі події колективізації розкривають соціальну драму українського села, жителі якого розділилися на два ворогуючі табори. З одного боку, незаможні селяни, об'єднані в комуну в надії на легке та забезпечене майбутнє, стають активними прихильниками колгоспного ладу. Лідером цієї групи виступає Максим Тесля, який у своєму фанатичному відданні комуністичним ідеям не щадить навіть власного батька, переконуючи його вступити до колгоспу.

З іншого боку, селяни-господарі, такі як родини Бубелів, Гусаків і Раденьких, намагаються зберегти своє майно, набуте важкою працею, і чинять опір новій політиці. Поряд із цими двома таборами є й ті, хто не може знайти своє місце в нових реаліях, як-от бідняк Явтух Голий, який опиняється в ситуації морального та соціального роздвоєння, перебуваючи «між двох вогнів».

Автор зобразив складність та багатогранність процесу колективізації, підкреслюючи, що кожна зі сторін мала свою правду. Незважаючи на вимушену необхідність представляти колективізацію як загалом позитивне суспільне явище, письменник вміло передав внутрішній драматизм ситуації, розкриваючи суперечливість людських долі та моральних виборів в умовах соціальних змін.

Не випадково його герой-оповідач запропонував такий примирливо-філософський ліричний роздум: «Земле! Ти народжуєш нас неначе для того, щоб ми звіряли тобі своє горде серце. Ми нікуди не можемо подітися від тебе, як од власної долі, і хоч куди б заносили нас урагани часу, але як тільки вони вщухають і починають ледь виднітися твої обрії, то ми знову прагнемо до тих місць, де вперше побачили тебе з коліскової висі... Тож лишень тобі дано повертати лебедині зграї з далеких світів – хто не чув, як стривожено вони ячать, шукаючи тебе в чорних туманах, хто не бачив, як їхні безстрашні ватажки розбиваються вночі об незнані скелі, аби інші жили й могли долетіти до тебе, той ніколи до кінця не збагне, що в людях житимуть ті самі закони землі обітованої...» [21, с. 136].

Ці рядки немов промовляють: рано чи пізно пройдуть «урагани часу», а народ буде жити на своїй землі, незважаючи на різні минущі політичні гасла й ідеології.

У творі «Лебедина зграя» В. Земляк майстерно поєднує елементи карнавальності українського сільського життя з трагічними подіями громадянської війни. Наявність сільського поета і філософа Фабіяна разом із його символічним цапом, образ красуні-звabниці, яка втілює тілесність і

пристрасть, торжество любові над смертю та мотив народження нового покоління створюють багат шарову художню структуру. Ці риси є типовими ознаками не лише «химерного» стилю, але й неоромантизму, що виступає важливим складником модернізму, підкреслюючи духовне й емоційне відродження на тлі історичних потрясінь.

Образ Мальви Кожушної є центральним у «химерній» структурі твору «Лебедина згряя», уособлюючи силу людської пристрасті та емоційної свободи. Ця вродлива й приваблива жінка відкрито визнає, що для неї плотські бажання є пріоритетними, і не соромиться жити відповідно до своїх почуттів. На початку твору вона постає як дружина Андріяна Валаха, який так обожнює Мальву, що прагне залишити її зображення навіть на віці власної труни. Після його смерті Мальва стає музою для поета Володі, коханкою «на одне літо» для Данька Соколока та недосяжним ідолом для таких персонажів, як Журба, Лель Лелькович і навіть немолодий філософ Фабіян. Кожен чоловік, пов'язаний із Мальвою, сприймає її як єдину і неповторну жінку, віддаючись почуттям із самозреченою пристрастю.

Сільська громада не засуджує Мальву за її жагу до любові та часту зміну партнерів, сприймаючи це як природний прояв людської сутності. Її життя відображає загальнолюдське прагнення щастя, адже, як і всі інші мешканці села, Мальва вважає, що має право «вигойдати собі на вавилонській гойдалці нову любов», коли попередня історія завершується через трагедію чи розлуку [27].

Соціальні та ідеологічні проблеми повісті «Лебедина згряя» Василя Земляка мають глибокий і реалістичний характер, контрастуючи з химерною стилістикою твору. Через долі персонажів автор досліджує складність життя в умовах соціальних трансформацій.

Явтушок Голий, селянин-романтик і споконвічний бідняк, мріє про прості радощі – теплий одяг, їжу на столі та базовий добробут. Його протиставлено Максиму Теслі, хитрому та безпринципному провіднику нової влади, який маніпуляціями переконує селян створити колгосп. Максим діє не

лише жорстоко, але й цинічно, навіть звинувачуючи власного батька в «куркульстві» через хатину на п'ять вікон і пару старих волів, лише щоб виправдати його репресії.

Максим Тесля прагне побудувати «новий Вавилон» – утопічне суспільство за радянським зразком. Однак назва цього символічного проєкту є глибоко іронічною: у біблійному контексті Вавилон асоціюється з розпустою, хаосом та моральним занепадом. У підсумку, цей «новий Вавилон» дійсно постає як символ деградації — колгоспної реальності, яка руйнує традиційний уклад життя. Проте цей образ із фіналу твору був вилучений радянською цензурою, що прагнула уникнути негативних конотацій. Лише у 1980-х роках упорядники повернули цей моторошний символ «колгоспного щастя» до тексту, відновивши задум автора.

У «Лебединій зграї» В. Земляк через символічні й глибоко трагічні образи передає реальність радянської колективізації. Зображення виснажених, голодних і коростяних коней, які ледве стоять на майдані, підпираючи одне одного, а також їхню байдужість до потопаючого лошати, стають метафорою виснаженого стану селянства під тиском «колгоспного догляду». Навіть філософ і поет Фабіян, який символізує духовну силу села, безсилий допомогти через власне фізичне виснаження [27].

Попри офіційні інтерпретації радянських рецензентів, які наголошували на «гуманності нового світу» і «перемозі радянської влади в класовій боротьбі», підтекст твору та фільму натякає на інше. Земляк майстерно показує глибокий зв'язок українського народу з рідною землею та його мовчазний, але стійкий опір радянській системі, яка намагалася зруйнувати цей зв'язок. Образи голоду, байдужості та боротьби за виживання є водночас критикою радянської політики і свідченням незламності традиційного укладу українського села.

Дорога у повісті стає як архетип людського життя та долі, символізуючи Голгофу українського народу – простір важких випробувань і неминучих смертей. Таким чином, ця символіка яскраво розкривається в

епізоді, де мирних селян-заручників, переважно літніх людей, ведуть на загибель: «Напівміфічні вавилонські бабусі замикали той похід на смерть, а за ними з роздертими спекою пашами душились в ошийниках вівчарки кольору пілюки, яку здіймав над собою натовп. Деякі бабусі не витримували, падали на колину, зводили до неба руки, жилаві й темні, як земля, і тоді постріл примушував озірнутися весь натовп, що вже хотів швидше здолати цю останню дорогу» [21, с. 101].

2.2. Основні архетипи роману В. Земляка «Лебедина згряя»

Архетип – це прообраз, початкова універсальна модель сприйняття світу, яка глибоко вкорінена в колективному несвідомому людстві, нації або роду. Вона активізується в індивідуальній творчій діяльності людини, слугуючи фундаментальною основою для створення різноманітних варіацій і форм, що розвиваються на її основі. Архетипи є базовими елементами культурного й психологічного досвіду, які проявляються в мистецтві, літературі, релігії та інших сферах людської діяльності.

До основних характеристик архетипу належать:

- первинність – архетип є оригінальним;
- інваріантність, матричність – архетип зберігає свою стійкість, константність і незмінність;
- варіативність, продуктивність, повторюваність – архетип проявляється в різних творах, зберігаючи своє я.
- універсальність;
- домінантність архетип часто виступає провідним компонентом.

Ці властивості створюють архетип ключовим поняттям у літературознавстві, культурології та психології, забезпечуючи його значущість у розумінні структур [8].

Термін «архетип» (грец. «archetipikos» – прототип, модель) був уведений психологічною школою літературознавства, а розробляв це поняття К. Юнг.

В різні періоди наукової діяльності К. Юнг по-різному трактував поняття архетипу, що свідчить про багатозначність цього концепту в його теоретичній спадщині. У процесі аналізу було виокремлено дві основні категорії архетипів: психологічні архетипи – це прояв колективного несвідомого, універсальні моделі, що становлять у психіці людини поза індивідуальним досвідом. Вони є важливими фундаментальними структурами сприйняття, мислення та поведінки; культурні архетипи – це коди, які відображають загальнолюдські цінності, ідеї та символи.

До психологічних відносяться такі архетипи, як Самість, Его, Тінь, Дух, Аніма, Анімус, Мати/Жінка, Світло, Темрява, Вогонь, Вода, Земля, Повітря. Море, Орієнтація, Регенерація або Трансформація.

Культурні архетипи – це смислообрази, що закарбували загальні базові структури людського існування і постають як «пам'ять колективу». До культурних архетипів відносимо архетипи Трійці, Мадонни або Богоматері, Персона/Маски, Героя/Трікстера, Вічного Мандрівника, Світового Дерева, Світового Яйця, Мудрого Старця/Старої, Життя, Смерті, Розвитку, Метаморфози (Трансформації) та ін. [44]

В образах персонажів роману «Лебедина Згряя» помічаємо вплив таких основних архетипів:

1. Аніма (жіноча сторона особистості чоловіка);
2. Анімус (чоловіча сторона жіночої особистості);
3. Персона (соціальна роль людини, що витікає з суспільних очікувань);
4. Тінь (протилежність того, що індивід наполегливо утверджує у свідомості);
5. Самість (втілення цілісності й гармонії, що регулює центр особистості);
6. Мудрий Старець (персоніфікація життєвої мудрості та зрілості).

Головна героїня роману «Лебедина згряя» Мальва Кожушна є втіленням психологічного архетипу «Анімус», що виражає активну, незалежну особистість. За авторським задумом Мальва стає персонажем, що відкидає будь-які межі й обмеження. Її тіло і розум символізують прагнення

до абсолютної свободи, незалежності від суспільних норм і стереотипів. Ця риса робить героїню унікальною, вона протистоїть усталеним уявленням про жіночу чарівність і красу: «вигойдувалася над урвищем Мальва [...], аж поки не вигойдала собі мого дядька Андріяна» [21, с. 27].

В. Земляк акцентує увагу на одній визначальній рисі героїні – її вмінні сміятися: «Мальва [...] зміла сміятися на гойдалці так нестримно й заразливо, з такими пустотливими нотками, що незахищені парубки в'янули від самого її сміху» [16, с. 20]. Образ Мальви стає уособленням свободолюбивої людини, позбавленої будь-якої заангажованості, з іронічним світосприйняттям [21, с. 98].

Ставлення Мальви до чоловіків у її житті було легковажним: після смерті Андріяна, спалюючи його речі, вона «розмріялась, розпашіла біля багаття, підгортала його рогачиками, щоб воно швидше творило свою роботу, ніби звільняючи її від останніх обов'язків дружини» [21, с. 40]. Через таку властивість героїні надзвичайно швидко адаптуватися до іншого способу життя місцеві жителі ставилися до неї неприязно: «Мальві не скоро діждатися пари, бо хто захоче бути спаленим, як Андріян?» [21, с. 39].

Обидва чоловіки Мальви – Андріян Валах та Володя Яворський – є героями-антиподами до героїні, в їхніх характерах яскраво виражена «Аніма». Андріян був емоційним, турботливим, «безпорадно добрим», «носив свою Мальвочку на руках» [21, с. 29]. Після смерті Андріяна Мальва вирушає до комуни – це стає її новою дорогою. Вона забрала собі його коня, так само покірного, як Андріян.

Володя Яворський – «поет-сировар», який прославляє комуни своїми віршами. Він є втіленням внутрішньої чистоти й величі поетичного духу, але буденність накладає відбиток на творчу натуру чоловіка, яка стає «зашореною», розвивається у складних умовах. Перевага «Аніми» в образі поета відчувається в його нестримному бажанні бути поряд із Мальвою, яка за складом характеру є сильнішою, а ще – підкреслюється рисами його зовнішності. Перед Мальвою Володя постав «у казенних штанях з ушитих

галіфе, так що виходили штани щось на зразок гусарських і щільно облягали ноги поета, а взутий був у червоні черевички, переобладнані на чоловічий лад» [21, с. 48]. Цей образ, створений авторською уявою, є контрастним, адже в ньому протиставляються високі думки і комічний зовнішній до його щоденного життя: «Вдень Володя Яворський варить сир, а вночі пише вірші» [21, с. 47].

Володя став символом, центром духовності Вавилону. Зник герой, і, відповідно, село покинули лебеді, які кожної зими залишалися на комунівським озері: «Коли вмирає поет, то з ним умирає і те, чого інші негодні побачити» [21, с. 152]. Потяг до висоти і піднесення над людьми з їх дріб'язковими турботами, можливість усамітнення, бажання спокою, прямий зв'язок із небом зумовлюють те, що сировар живе на мансарді комуні. Завдяки Володі й Мальва робить спробу дотягнутися до високого, художнього, мистецького. Через кохання герої знаходять один одного: по-чоловічому рішуча Мальва і мрійливий поет.

Загибель поета була доволі випадкова, але ця «випадковість» несе в собі символічне значення початку істотних змін у Вавилоні: обкладання податками «куркулів», опис майна заможних, утворення СОЗу, криваві події на Водохреща, поневіряння родини Голих. Мальва у своєму житті двічі ставала вдовою, але це не завадило їй залишатися невтомною трудівницею, оптимісткою з вірою у щасливе майбутнє. Вона має сина від коханого Володі, і це окрилює її, дає поштовх до життя, активної роботи: комунівський побут, сироварня, робота в колгоспі – це ті аспекти буденного життя, через які молода жінка розкрилася з найкращих сторін. Вона є не «вертихвісткою», а ініціативною працівницею, відданою своїй справі.

Брати Соколюки гармонійно розподіляють між собою архетипи «Аніми» й «Анімуса». Данило Соколюк – справжній чоловік, утілення брутальних чоловічих рис, у характеристиці Лук'яна домінують жіночі риси. Двоє братів є абсолютно не схожими один на одного, контрастними: один «чорний із бородою», «другий білий і в окулярах» [21, с. 54], один

маскулінний, сильний, а інший слабкий, фемінний. Відповідно до українських народних вірувань різниця між братами «містично» обґрунтовується утинанням пупів до різних предметів: Лук'яну «пупа втиналось до книжки», Данькові «до ложки, від того невситимість до їжі, а отже, й до роботи» [21, с. 58]. Духовний світ братів теж істотно різниться, адже Данько мав непереборну пристрасть до конокрадства, а Лук'ян виявляв надзвичайну побожність: «Один конокрад, а другого Бозею прозивають. Таке рідкісне сполучення» [21, с. 183].

Протиставлення за моральними властивостями також має гендерне підґрунтя, адже жінки у поведінці й у вияві почуттів більш емоційні. Антагоністичними на символічному рівні є і захоплення Соколюків: Данька – кіньми (кінь – знак мужності, родючості, потужної влади, сили й життєвості), а Лук'яна – голубами (голуб є символом Великої Матері, Цариці Небесної). Влучно характеризує Соколюків Явтухова дружина Пріся, яка знає братів не лише як сусідка: «Той циган грубий, хтивий, а він, Лук'яньо, ніжний, наче юнак» [21, с. 110]. Після смерті матері Лук'ян бере на себе її обов'язки: займається хатньою роботою, доглядає за городиною, випікає хліб, готує Данькові в поле обід. Захоплюється молодший Соколюк і ще одним жіночим ремеслом – дуже гарно вишиває, тому люди роблять йому замовлення, і більша частина села ходить у його сорочках [21, с. 22].

Соколюки складають гармонійну пару, в якій «чоловіче» доповнюється «жіночим». Данько вважає брата вірною і відданою людиною. Стосунки між братами змінюються, набувають характеру суперництва під впливом жінок, які сприяють тому, що рідні люди опиняються в різних «політичних таборах». Жінки знищують позитивні стосунки між братами, утворюючи з ними свої гармонійні пари з тими первнями, які вони раніше знаходили один в одному.

Архетип «Тінь» виступає ключовим психологічним механізмом у взаємодії Данька Соколюка та Парфені, який загострюється після того, як

Кіндрат Бубела залишив свій хутір на дружину. «Тінь», за концепцією К. Юнга, репрезентує несвідомі аспекти особистості.

У контексті сюжету цей архетип виявляє приховані бажання персонажів, які конфліктують із загальноприйнятими нормами моралі, підкреслюючи їхню внутрішню боротьбу та складність людської природи. Така інтерпретація дозволяє глибше усвідомити мотивацію героїв та їхню роль у драматичному розвитку подій. З початком жнив Парфена «найняла собі вавилонського парубка [...]. Тим парубком був Данько Соколюк. Даньку було тоді ледве за двадцять, він ще не знав ні конокрадства, ні жінок; на перших порах соромився глянути на господиню [...], але як почалися жнива і стали з ним до жита [...], то якось зразу спало з Данькової цноти, він не виходив із хутора по тижневі й по два, а згодом і зовсім занедбав свою домівку» [21, с. 191].

У контексті конфлікту між Даньком і Лук'яном, «Тінь» символізує внутрішній моральний конфлікт персонажів та глибину їхніх душевних переживань. Вони не лише протистоять одне одному через політичні та соціальні розбіжності, але й демонструють протистояння власним переконанням, цінностям та пам'яті про спільне минуле.

Вияв «Тіні» у романі «Лебедина зграя» В. Земляка відбувається через низку акцентів:

- особистий конфлікт: Данько, як учасник протесту проти насильницького виселення земляків, діє з позиції захисника справедливості. Водночас Лук'ян, підтримуючи голову сільради Рубана, керується ідеями колективізації й нового устрою. Їхні дії є відображенням вибору кожного з них у складних обставинах, що створює етичне напруження.
- моральна двозначність: кожен персонаж має власну правду, але в їхній боротьбі простежується «тінь» – темний бік цих переконань. Данько, захищаючи свої ідеали, виступає проти рідного брата, а Лук'ян, підтримуючи сільраду, фактично стає учасником придушення своїх земляків.

- символізм кульмінації: повстання на Йордані під час Йорданських свят має особливе значення. Воно підкреслює моральне зіткнення не тільки між братами, але й між різними частинами громади, що поділилася на два табори. У цьому зіткненні «тінь» проявляється як символ руйнівної сили, що розділяє не лише суспільство, а й родини.

Отже, «Тінь» у описаному моральному зіткненні символізує складність людської природи, де вибір між добром і злом є відносним і часто залежить від обставин. Цей образ підкреслює драматизм ситуації та розкриває трагедію братнього протистояння на фоні суспільних змін: «Данько зробив розпачливий рух уперед, ладен був зіпхнути брата з хреста, закричати на всю йордань: «Я старший! Я старший! Слухайся мене, нечестивцю, як мати заповіли тобі!»» [21, с. 255]..

Лук'ян після придушення заколоту починає справжнє полювання на брата: «А десь довкола тих перших радощів та невдач блукав Данько, наче вовк, прогнаний зі зграї. Щоночі Лук'ян, котрого Вавилон поставив за голову сільради, брав сільрадівського дробовика [...] і ходив у засідки на брата. [...] Лук'ян не мав жодного наміру його вбивати, а хотів лише піймати і силою повернути до колгоспу» [21, с. 270]. В. Земляк акцентує увагу на внутрішніх змінах Лук'яна: «Кволий, вивіяний, в окулярах із тріснутим скельцем і з величезною драмою в душі – так і не піймав Данька і тепер може чекати від нього чого завгодно» [21, с. 293].

Ще один образ твору – Даринка-пастушка виросла в складних умовах, що сформувало в ній сильні «чоловічі риси» – стійкість, рішучість, практичність. Вона не просто пристосувалася до життя, а й знайшла свій спосіб бути корисною і гідною поваги у світі, де доля сироти часто обмежена стереотипами.

Її риси гармонійно доповнюють образ Лук'яна, створюючи певний баланс. Лук'ян, якого зображують, можливо, більш емоційним і схильним до сумнівів, знаходить у Даринці підтримку та стабільність. Її працьовитість і моральна сила допомагають йому не лише вести господарство, але й долати

виклики часу. Її ще з дитинства «старші привчали курити, лаятись похлоп'ячому», «іще мала [...] грубий, хоча і доволі приємний голос; чи не з тої ж причини появився у неї чорний пушок над верхньою губою», «дівчат не визнавала, товаришувати любила з хлопцями, якщо ж доходило до бійки, то билася з ними поспіль» [21, с. 105].

Жіночі образи Даринки та Парфени в цьому творі підкреслюють не лише особистісні контрасти між ними, а й соціальні нерівності та різні аспекти жіночої ролі у тодішньому суспільстві. Їхній взаємозв'язок із чоловічими персонажами та роль у сюжеті додають глибини як самій історії, так і тематиці соціальних трансформацій.

Порівняємо героїнь. Так, Даринка - сирота, позбавлена матеріального забезпечення, уособлює боротьбу за виживання. Її слабе соціальне становище контрастує з її моральною силою, працьовитістю та рішучістю. Вона змушена доводити свою цінність через важку працю та безкорисливу відданість. Парфена ж, навпаки, є представницею заможного прошарку, спадкоємиця великого господарства, Парфена має вроджену соціальну перевагу, яка дозволяє їй почуватися впевненою та незалежною. Її жіночність стає важливим елементом для створення гармонії в її стосунках із старшим Соколоюком.

Таким чином, образи Даринки й Парфени не лише віддзеркалюють соціальні контрасти, але й розкривають різні іпостасі жіночої сили та їхню здатність впливати на чоловіків і соціальну динаміку.

Образ Клима Синиці у романі є багатограним, поєднуючи архетипи Трікстера та Персони, які підкреслюють його суперечливу натуру та вплив на розвиток подій. Його діяльність, спрямована на створення комуни, порушує традиційний лад вавилонян, виступаючи символом змін і конфлікту між старим і новим. Визначимо риси Трікстера в образі Клима Синиці:

- творець і першопроходець: Клим виступає ініціатором нових соціальних порядків, організовуючи комуни. Він уособлює сили змін, які намагаються зруйнувати старий уклад життя заради прогресу. Як Трікстер, він грає роль

провокатора, змушуючи громаду переглянути свої усталені традиції та реагувати на виклики нового часу.

- матеріалістичний підхід: Клим повністю зосереджений на земних, матеріальних аспектах життя, ігноруючи духовні цінності. Його нерозуміння поета Володі та зневага до поетичного бачення світу підкреслюють його обмеженість у сприйнятті нематеріальних речей. Цей аспект його особистості контрастує з багатством внутрішнього світу інших персонажів, які шукають духовної гармонії.

Крім того, в образі героя проявляється архетип Персони в таких виявах:

- самоствердження: Клим прагне показати себе хазяйновитим і впливовим лідером, який володіє ситуацією. Його бажання стати «близьким до народу» є проявом архетипу Персони – обличчя, яке він демонструє суспільству для здобуття визнання. Він будує свій образ як ватажка, одночасно намагаючись створити ілюзію близькості до простих людей.

- внутрішній конфлікт: архетип Персони свідчить про те, що Клим приховує свої справжні мотиви та страхи за маскою впевненості. Його бажання бути «своїм» у колективі часто суперечить його дійсній природі, що прагне домінування.

Таким чином, Клим Синиця є втіленням змін, які часто супроводжуються руйнуванням старого порядку. Його діяльність нагадує, що будь-яка трансформація – це процес, у якому неминучі конфлікти та жертви. Його постать також показує, як суспільні лідери можуть балансувати між щирістю своїх переконань і необхідністю відповідати очікуванням народу.

Образ Кліма Синиці додає роману динамізму, демонструючи, як архетипи Трікстера й Персони можуть впливати на розвиток соціальних змін та внутрішні протиріччя особистості. Він є важливим елементом конфлікту між матеріальним і духовним, традиційним і новаторським.

Образ Явтуха Голого у романі є яскравим прикладом роздвоєності між зовнішнім проявом людини (Персони) і прихованими внутрішніми рисами (Тіні). Його зовнішність, поведінка та прагнення відображають глибокий

конфлікт між бажанням відповідати суспільним нормам і власними, часто прихованими, мотивами.

Явтух прагне виглядати шанованою і заможною людиною в очах сусідів і громади. Верхня частина його одягу – вишита сорочка та камізелька – символізує цю маску, яка покликана створити враження благополуччя і впливовості. Цей зовнішній вигляд є спробою адаптуватися до очікувань суспільства, демонструючи «правильний» образ людини, яка нібито досягла успіху. Одяг Явтуха є символічним відображенням його внутрішнього світу. Верхня частина – це фасад, який він презентує громаді, тоді як нижня частина – це його справжня сутність, прихована від чужих очей. Такий опис підкреслює двоїстість героя: зовнішнє бажання виглядати благородним суперечить внутрішнім, корисливим прагненням.

Таким чином, образ Явтуха Голого дозволяє глибше зрозуміти конфлікт між людською природою та соціальними нормами. Архетипи Персони й Тіні в його характері нагадують про те, що кожна людина змушена маневрувати між тим, ким вона є, і тим, якою її хочуть бачити інші. Ця двоїстість робить Явтуха символом компромісу, адаптації та людської складності.

Образ Кіндрата Бубели в романі є уособленням амбіційної, але морально суперечливої особистості. Його характер і вчинки демонструють риси Трікстера – архетипу, який порушує встановлений порядок заради власної вигоди, часто руйнуючи долі інших. Водночас його доля розкриває тематику особистих трагедій та морального занепаду.

Кіндрат досягнув соціального статусу завдяки багатству дружини Теклі, але не власними чеснотами. Це вказує на його здатність використовувати інших для реалізації своїх амбіцій. Його прагнення володіти Парфеною демонструє впертість і рішучість Трікстера, який ігнорує загальноприйняті норми й діє виключно у власних інтересах. Розбивши життя молодій монашці Парфени, герой зруйнував її духовний світ і змусив жити в умовах, які суперечили її прагненням. Це є типовою рисою Трікстера,

який діє без огляду на наслідки для інших. Кіндрат бачить у Парфені об'єкт бажання, але не розуміє її внутрішнього світу. Її зв'язок із Даньком символізує прагнення до свободи та духовної гармонії, яких вона позбавлена у стосунках із Бубелою.

Бубела – натхненник заколотників. Він легко міг позбавити життя будь-кого: «Бубела підбурював козівських заможців [...] позбутися Кліма Синиці. Та сплутали його з сироваром і зіпсували замах на ватажка комунарів. Не мали жодного наміру вбивати сировара, але той сам випалився на них, виніс із піхов свою шаблю» [21, с. 215].

Трагедія Бубели заключається в тому, що його прагнення до самоствердження через володіння іншими призводить до внутрішньої порожнечі. Усі його досягнення – хутір, соціальний статус, Парфена – стають джерелом конфліктів і руйнувань, а не справжнього щастя. Холоднокровність і мстивість, що допомогли йому досягти успіху, відштовхують інших, залишаючи його ізольованим і самотнім.

Таким чином, образ Кіндрата Бубели демонструє, як особисті амбіції й прагнення контролю можуть стати джерелом трагедії, якщо вони позбавлені моральних принципів і співчуття до інших. Його історія – це урок про те, як надмірна одержимість матеріальним і власницьким ставленням до людей призводить до втрати душевної гармонії й людських стосунків.

Антон Рубан – прибічник організаторів комуни. Він оголосив постанову про арешт бунтарів-«куркулів», і їх відправили з Глинська. Він «чоловік рішучий, запальний, але справедливий», змістив Панька Кочубея як «куркульського прихвосня» [21, с. 193], і перебрав обов'язки голови на себе. Цей персонаж характеризується перевагою «Анімуса» над «Анімою»: його безкомпромісність акцентується прізвищем і тяжінням до жіночної й тендітної вдови Зосі.

Образ Рубана у творі є втіленням суперечливого лідера, який балансує між ідеалами рівності та справедливості й власними амбіціями. Його діяльність, спрямована на створення СОЗ (спільного обробітку землі), та

взаємодія з селянами розкривають його як персонажа, котрий уособлює як прогресивність, так і слабкості людської натури.

Рубан – це складний персонаж, який демонструє, як особисті амбіції можуть переплітатися з прагненням до суспільних змін. Його образ підкреслює проблеми взаємовідносин між владою та народом, особливо в період радикальних змін. Його історія є важливим уроком про те, що успіх соціальних реформ залежить не лише від ідей, а й від моральності й ширості тих, хто їх впроваджує.

Образ Максима Теслі в романі є символом ідеолога, щиро переконаного в прогресивності комуністичних ідей, але одночасно відчуженого від глибоких моральних і культурних цінностей, які склали основу традиційного життя українського села. Його віра в побудову нового світу контрастує з трагічними наслідками цих змін.

Максим, як секретар райкому, є типовим уособленням переконаного прибічника комунізму, який бачить у колгоспах і технічному прогресі шлях до щасливого майбутнього. Його слова про «нові молотарки», «нові трактори» і «нову дорогу» символізують утопічну віру в технологічний і соціальний прогрес, що мав замінити традиційний уклад.

Він належить до такого типу керівників, які, щоб самоствердитись, знищують у собі позитивні риси характеру. Архетип «Тінь» в образі Теслі реалізується в сутності Трікстера: з одного боку, він створює колгосп, з іншого – руйнує людські стосунки.

Образ трунаря Левка Хороброго, відомого як філософ Фабіян, є одним із найбільш символічних і химерних у «Лебединій зграї». Його інтелектуальна незалежність, відчуженість від землі та глибока рефлексія створюють персонажа, який уособлює роздуми над долею громади та змінами, що відбуваються.

Левко має унікальну здатність бачити світ ширше, ніж інші мешканці села. Він читає «не по-нашому» (тобто, володіє іншими мовами або культурним знанням, чужим для громади), що ставить його в позицію

спостерігача й аналітика. Його знання історії села Вавилон є символом збереження пам'яті про коріння та спадщину, які поступово знищуються новими суспільними змінами.

На відміну від більшості селян, які тісно пов'язані з землею, Левко «вільний від землі». Це підкреслює його відчуженість від матеріального світу та звичних селянських турбот. Така позиція дозволяє йому залишатися нейтральним спостерігачем і водночас робить його постать загадковою та «чужою» для громади.

Роздуми Левка (Фабіяна) про життя, смерть, село й історію відзначаються глибиною й символізмом. Його філософські міркування додають твору універсального звучання, виходячи за межі конкретного сюжету. Через нього звучить питання про сенс життя, тлінність буття, циклічність історії й руйнування віковичного порядку. Відповідно, його професія – трунар – є символічною, адже він супроводжує завершення не лише індивідуальних життів, а й старої епохи, культури, усталеного способу існування села. Він одночасно свідок і учасник процесу занепаду традиційного укладу, надаючи цьому процесу філософського осмислення.

Отже, Левко Хоробрий, або філософ Фабіян, є одним із найглибших і найсимволічніших персонажів «Лебединої зграї». Його образ відображає кінцевість старого світу й потребу в осмисленні нової реальності. Він нагадує, що, попри руйнацію традицій, збереження історичної пам'яті й філософське осмислення буття є ключовими для збереження людської сутності.

Враховуючи вище зазначене, можемо констатувати що роман В. Земляка «Лебедина зграя» виявляє в людських образах такі архетипи: психологічні «Аніма», «Анімус», «Тінь», а також культурні – Персони та Самості.

«Лебедина зграя» – це роман, у якому через сплав архетипів, національних і міфологічних символів розкривається складність радянської колективізації як явища, що мало не лише економічний, але й глибокий

духовний вплив на життя українців. В. Земляк зумів створити художню реальність, яка водночас є історичною, символічною й моральною, залишаючи читачеві простір для рефлексії над вічними питаннями.

Висновки до розділу 2

Роман Василя Земляка «Лебедина згряя» є багатограним літературним твором, у якому переплітаються історичні події, національні традиції та універсальні моральні теми. Його унікальність полягає у створенні художньої реальності, що ґрунтується на міфологічних і архетипових основах, через які автор висвітлює тему радянської колективізації.

У твору наявні такі архетипи поведінки: Трікстер (у багатьох персонажах В. Земляк втілює образ Трікстера, який порушує традиційний порядок, стає провокатором змін і розкриває суперечності системи. Наприклад, Клим Синиця та Кіндрат Бубела демонструють цю архетипову роль); мудрець (Левко Хоробрий виступає як мудрець, який спостерігає й осмислює глибокі процеси змін, виступаючи хронікером не лише історії села, але й духовних перетворень).

В. Земляк використовує національні символи: земля і громада, Йордань і традиційні свята, лебедина згряя, Вавилон. Натомість земля символізує коріння, спадковість поколінь і зв'язок із традиціями. Свято Йордань, на фоні якого розгортаються ключові події, підкреслює боротьбу між старим і новим, духовним і матеріальним.

Лебеді – це символ гармонії, краси й свободи, які контрастують із реаліями руйнівної колективізації. Їхній образ можна трактувати як ідеал, до якого прагнуть герої, але який важко досягнути в умовах соціальних змін. Назва села Вавилон указує на біблійний образ Вавилонської вежі, символу амбіцій, руйнації та змішування культур. Цей символ підкреслює трагедію колективізації, яка порушує традиційний уклад життя.

В. Земляк акцентує увагу на вічних моральних засадах — збереженні людяності, пошані до традицій, духовному пошуку й свободі вибору. У контексті колективізації ці цінності стають особливо важливими, адже герої часто опиняються перед вибором між матеріальними вигодами та моральними принципами. Роман створює синтез реального й умовного, історичного та міфологічного. Такий підхід дозволяє Землякові не лише описати конкретний період української історії, але й піднятися до рівня універсальних питань, таких як боротьба добра і зла, втрата ідентичності та пошук гармонії.

РОЗДІЛ ІІІ

СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ РОМАНУ В. ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ» В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

3.1. Сучасний стан досліджуваної проблеми шкільній практиці

Творчість В. Земляка на уроках української літератури вивчається в профільних класах. У чинній програмі рівня стандарту його творча спадщина не репрезентована. Тільки в додатку до програми «Тексти для додаткового (позакласного) читання» запропоновано твір «Зелені Млини» для ознайомлення старшокласниками.

Проаналізуємо низку нормативних документів, важливих для теми магістерського дослідження. У програмі з української літератури для 10-11 класів (профільний рівень) визначена мета вивчення шкільного предмета, яка полягає у «формуванні компетентного учня-читача як суб'єкта читацької діяльності, особистісного і читацького саморозвитку» [45, с. 3]. Як бачимо, укладачами програми наголошено на важливості процесу читання, оскільки завдяки йому здобувачі освіти мають можливість глибоко проникати в таємниці художнього слова, розуміти та усвідомлювати його, і, відповідно, інтерпретувати творчість письменника-класика української літератури.

Серед низки завдань, визначених програмою, засадничими для наукової розвідки є ті, що пов'язані безпосередньо з процесом читання і аналізу художнього твору:

- поглиблення розуміння художнього твору як результату світоглядних і мистецьких пошуків автора, художніх засобів – як засобу донесення до читача авторської ідеї;
- оволодіння різноманітними читацькими стратегіями; удосконалення вмінь діалогічної взаємодії з текстом, інтерпретаційних, аналізу художнього твору; вироблення алгоритму прочитання художніх творів різних естетичних систем, напрямів, жанрів, стилів, опанування здатністю орієнтуватися у світі класичної і масової літератури [45, с. 4].

Результативність вивчення художнього твору залежатиме від дотримання низки підходів до його розгляду: діяльнісного, особистісно зорієнтованого, компетентнісного, культурологічного, аксіологічного.

Оскільки курс української літератури для старшокласників побудовано за системно-історичним принципом, то аналізуючи будь-який твір, у тому числі й роман В. Земляка «Лебедина зграя», необхідно враховувати його репрезентативність щодо певного напрямку чи течії, естетичну вартість, місце і роль в мистецькій спадщині самого письменника. Як правило, роман – це великий за обсягом прозовий твір, то, відповідно опрацьовувати його потрібно поглиблено, шляхом «повільного» прочитання.

Програмова анотація до монографічної теми «Творчість В. Земляка» містить біографічні відомості й огляд творчості письменника, аналіз роману «Лебедина зграя» у контексті химерної прози, розкриття значення мистецького доробку автора для розвитку української класичної літератури і його місця в загальноєвропейському та світовому контекстах.

За чинною програмою з української літератури (профільний рівень) текстуальне вивчення твору відбувається в 11 класі. На його вивчення запропоновано орієнтовно 2 години. У процесі опанування змісту програмового матеріалу в здобувачів освіти має бути сформовано низку предметних і ключових компетентностей, емоційно-ціннісне ставлення. Виокремлено такі предметні компетентності: учень/учениця знає про літературний процес 50-90-х років ХХ століття, визначає поширені жанри літератури та тематику, називає і вміє розрізняти представників епохи та їхні твори, пояснює причини звернення до історичної тематики, розрізняє різновиди епічної великої прози [45, с. 45].

Серед ключових компетентностей зазначено, що учень/учениця аналізує життєву ситуацію з певної позиції, зіставляє специфіку розкриття певної теми в різних видах мистецтва, знаходить необхідну інформацію у підручнику й інших друкованих і електронних виданнях, критично осмислює її, виокремлює головну і другорядну, згортає і розгортає текстову

інформацію, аналізує, систематизує й узагальнює її, представляє у формі таблиці, схеми тощо і навпаки, визначає межі власного знання і не-знання, відрізняє нове знання від уже відомого, висловлює міркування з приводу змісту твору, порушених проблем, проводить аналогії із сучасним життям [45, с. 46].

Проаналізуємо репрезентацію змісту програмового матеріалу в чинних підручниках із української літератури для 11 класу (профільний рівень).

Підручник із української літератури (профільний рівень) за загальною редакцією О. Борзенко є навчальним виданням, що знайомить одинадцятикласників із особливостями розвитку та функціонування літератури ХХ століття. У розділі «Література «соціалістичного реалізму»» під назвою «Химерний твір про колективізацію («Лебедина згряя» Василя Земляка)» подано незначний матеріал про химерну прозу як особливе і дискусійне явище в українській літературі, інформацію про постать самого письменника та його програмовий твір. Так, укладачі навчального видання акцентують увагу на поясненні семантики лексеми «химерний», з'ясовують жанрові особливості химерної прози, розкривають питання жанрової приналежності, сюжету і композиції художнього твору, ключові епізоди роману та головні образи персонажів.

Рубрика «Опрацьовуємо прочитане» дає можливість здобувачам освіти ще раз попрацювати над змістом роману, перевірити рівень засвоєння сюжетної лінії, системи персонажів, проявити власний підхід до розв'язання проблемних ситуацій, до обґрунтування відповідей на поставлені запитання. Наведемо приклади запитань і завдань із названої рубрики.

- *Яке враження справив на вас роман? Котрого року був написаний твір «Лебедина згряя»? Як ви зрозуміли цю назву?*
- *Коли відбуваються події в романі?*
- *Хто головні герої твору? Як ставиться до них автор?*
- *Які проблеми порушив автор? Які з них, на вашу думку, є актуальними?*
- *Які риси «химерної прози» властиві роману «Лебедина згряя»? [11, с. 208]*

Пропоновані вище зразки запитань спрямовані на безпосереднє відтворення сюжетної основи твору. І таких запитань у розділі більшість.

Інформація про В. Земляка і його роман «Лебедина згряя» теж подана в підручнику з української літератури (профільний рівень) для 11 класу за редакцією О. Слоньовської. Укладачі у вступній статті про митця розкривають декілька фактів із його життя і творчості, вказують державні нагороди, отримані митцем за літературну творчість, зазначають його ролі в створенні кіносценаріїв, за мотивами яких були зняті фільми «Люди моєї долини» (1960); «Новели Красного дому» (1963); «Дочка Стратіона» (1964); «На Київському напрямку» (1967); «Важкий колос» (1969); «Відвага» (1971); «Вавилон ХХ» (1980).

Більш детальну увагу автори підручнику приділяють роману «Лебедина згряя». Так у теоретичній статті вміщена інформація про історію написання твору, пояснюється його назва. Особливий акцент зроблено на розкритті проблематики та системи образів. Така інформація, на нашу думку, допоможе здобувачам освіти заглибитися в художню канву роману, зрозуміти складність та оригінальність авторського задуму та його реалізацію, доторкнутися до потаємних сторін життя головних персонажів.

Рубрика «Діалог з текстом» є дійсно ефективним інструментом для закріплення літературознавчого матеріалу. Завдяки такому підходу, учні мають можливість глибше осмислити текст, зрозуміти авторську позицію та водночас висловити власне ставлення до прочитаного. Це сприяє формуванню критичного мислення та розвиває вміння аргументувати свої думки. Наведемо декілька запитань із рубрики:

- Чому «Лебедина згряя» і «Зелені млини» – діалогія?
- Скористайтеся допоміжними джерелами і поясніть, чому «Лебедина згряя» – взірць української химерної прози. Які ще твори належать до цієї течії? [53, с.273]

Рубрика «Мистецькі діалоги» вводить старшокласників до світу інших видів мистецтв. Автори пропонують уважно, крок за кроком порівнювати

художній твір із кінофільмом «Вавилон XX». Із цією метою укладачі навчального видання пропонують такі завдання:

- *Користуючись інтернетом, перегляньте фільм «Вавилон XX» і поділіться у класі враженнями від побаченого.*
- *Придумайте поетичні назви до кадрів із фільму, які вміщені у цьому розділі підручника [53, с. 273].*

Таке завдання актуалізує знання здобувачів освіти, змусить їх порівняти різні види мистецтва – літературу й кінематографію, сприятиме пошуку спільних і відмінних їхніх тенденцій, безпосередньому впливу на людину.

Аналіз чинних підручників з української літератури для 11 класу дійсно свідчить про їхній відповідний рівень якості та інтеграцію сучасних методичних підходів. Він дає можливість зробити певні висновки:

- Підручники чітко узгоджені з чинною програмою, що гарантує систематичне опанування матеріалу та формування необхідних компетентностей. Це особливо важливо для забезпечення єдиного підходу до викладання на рівні різних шкіл.
- Підручники є не лише посібниками-хрестоматіями, а включають літературознавчий матеріал, що, в свою чергу, підсилює їхню освітню цінність.
- Завдяки багатству рубрик та завдань учні можуть досліджувати твір не лише як літературний текст, але й через культурологічні, історичні та філософські аспекти. Це розвиває в них уміння критично мислити, аналізувати контекст і проводити паралелі.
- Запитання і завдання, що орієнтовані на розвиток ключових компетентностей, відображають сучасний підхід до освіти. Учні мають змогу розвивати як предметні вміння, так і навички, що необхідні для успішної соціалізації та навчання протягом усього життя.

Відтак, спостерігається мінімізоване використання інформації, яка б засвідчила приналежність самого В. Земляка до письменників-реалістів і

прямо вказувала на те, що його роман «Лебедина згряя» є зразком химерної прози.

З метою з'ясування ситуації щодо вивчення реалістичної літератури та творчості В. Земляка в старших профільних класах під час проходження педагогічної практики нами було проведено анкетування учителів-словесників.

У спілкуванні взяли участь 8 педагогів із різним досвідом роботи, педагогічним стажем і підходами до викладання літератури. Їм було задано декілька запитань:

- Чи складно проводити уроки української літератури в профільних класах?
- Чи достатньо, на вашу думку, представлена реалістична українська література в чинній програмі та навчальних підручниках?
- Які проблеми ви змушені долати, коли вивчається творчість В. Земляка і його роман «Лебедина згряя»?

Результати опитування педагогів можуть дати цінне уявлення про стан викладання української літератури в профільних класах, особливо у контексті реалістичної літератури та творчості В. Земляка. Педагоги відзначили, що викладання в профільних класах є як викликом, так і можливістю. Виклик пов'язаний із високими очікуваннями від учнів, які поглиблено вивчають предмет, та необхідністю забезпечення відповідного рівня матеріалу. Усі вчителі погодилися, що в профільних класах важливо пропонувати не лише базові знання, але й розвивати критичне мислення та творчі здібності учнів, особливо коли вивчаються складні художні твори.

Реципієнти зазначили, що реалізм представлений у програмі, однак його репрезентація не завжди є глибокою. Проблема полягає у кількості часу, відведеного на цей напрям, а також у складності самих текстів для сприйняття старшокласниками. Вчителі-словесники вважають, що підручники не завжди розкривають глибину реалістичної літератури, а коментарі та завдання часто потребують доопрацювання для забезпечення належного аналізу творів.

Стосовно труднощів, які виникають у здобувачів освіти під час опанування програмового матеріалу, пов'язаного з романом В. Земляка «Лебедина згряя», то було окреслено такі:

- труднощі у сприйнятті психологічних і філософських аспектів твору, а також у розумінні контексту, закладеного автором у зміст роману;
- соціально-етичні питання, які порушує В.Земляк, потребують залучення старшокласників до дискусії, що іноді викликає суперечливі думки в здобувачів освіти;
- інколи допоміжні матеріали для аналізу твору є недостатньо простими, що ускладнює підготовку здобувачів освіти до уроку.

Учителі-словесники висловили декілька припущень щодо поліпшення текстуального вивчення реалістичної літератури і зокрема творчості В.Земляка. Наведемо основні з них:

- розширити кількість рубрик, присвячених реалізмові, та додати більш деталізовані коментарі в підручниках;
- запровадити тренінги для педагогів щодо особливостей викладання складних текстів;
- створювати мультимедійні матеріали, які полегшують розуміння філософських концепцій реалістичної літератури;
- пропонувати учням альтернативні види завдань, які допоможуть краще засвоїти матеріал (наприклад, інтерактивні презентації, проекти, дебати).

Отже, провівши інтерв'ювання вчителів української літератури, ми прийшли до висновку, що спостерігаються певні прогалини в методиці роботи словесників із химерною прозою. Відтак, убачаємо за необхідне розробити методичні рекомендації щодо вивчення творчості В. Земляка на уроках української літератури в профільних класах, що стануть у нагоді як учителям, так і здобувачам освіти.

3.2. Особливості вивчення великих епічних жанрів на уроках української літератури в старших класах

Основні принципи аналізу епічного твору розробляли такі дослідники, як Ю. Лотман, О. Білецький. Питання самостійної роботи учнів під час опрацювання епічних творів висвітлювали М. Качурін і В. Кучинський. Вивчення епічного тексту в контексті читання як ключового етапу аналізу обґрунтовували Б. Корман і Б. Буяльський.

Цілісний підхід до аналізу епічного твору розвивали П. Волинський, О. Мазуркевич, К. Сторчак і В. Неділько, які акцентували увагу на інтеграції текстуального, контекстуального та емоційного компонентів у навчальний процес. Ці дослідження заклали підґрунтя для методичної роботи з епічними текстами в школі.

У сучасний період розвитку методичної науки проблемою аналізу епічного твору займаються відомі вчені-методисти: О. Ісаєва, Л. Мірошниченко, О. Ніколенко, Ж. Клименко, А. Ситченко, Б. Степанишин, Г. Токмань.

Аналіз літературного твору є ключовим етапом його вивчення незалежно від жанрової чи родової приналежності. Освоєння навичок аналізу сприяє активному та осмисленому сприйняттю тексту здобувачами освіти. Це дозволяє їм глибше проникнути в художню структуру твору, зрозуміти його значення і роль у контексті світової культурної спадщини, філософських ідей та духовних пошуків відповідної епохи. Окрім того, такий підхід дає змогу отримати естетичне задоволення від твору, розглядаючи його як вияв словесного мистецтва.

У шкільній практиці аналіз художнього твору є традиційним і давно виправданим методом, що демонструє свою ефективність. Його основою є повторне, уважне читання тексту з метою поступового осмислення його сюжетно-композиційних особливостей та ідейно-тематичної спрямованості. Такий підхід, який передбачає послідовний розгляд епізодів чи розділів, сприяє поступовому розкриттю авторського задуму.

Водночас важливо пам'ятати, що літературний твір є явищем мистецтва. Надмірно детальний або суто технічний аналіз може негативно вплинути на емоційно-естетичне сприйняття твору, позбавивши його цілісності. Тому педагогам важливо зберігати баланс між аналізом деталей і збереженням емоційної глибини твору.

Питання про оптимальну форму шкільного аналізу художнього твору залишається відкритим і досі викликає дискусії. У вітчизняній методиці та педагогічній практиці шкільний аналіз розвивався в різних напрямках, набуваючи різноманітних форм. Його основою є літературознавча концепція, проте цей метод не передбачає прямого копіювання літературознавчого підходу.

Сучасний шкільний аналіз художнього твору враховує специфіку навчального процесу і розглядається не як самостійна мета, а як засіб, що сприяє глибшому розумінню тексту. Його завдання полягає в тому, щоб допомогти учням осмислити зміст твору, розкрити авторський задум і зрозуміти шляхи його реалізації. Трансформуючи літературознавчі методи для шкільної практики, важливо забезпечити, щоб аналіз залишався доступним, але водночас сприяв формуванню аналітичного та естетичного сприйняття літератури.

У педагогічних дискусіях наголошується на проблемі недостатньої зацікавленості учнів художньою літературою, що зумовлена, на думку окремих методистів, зокрема Л. Рибак, переважанням понятійного підходу над образним. Л. Рибак обґрунтовує необхідність збереження провідної ролі образного мислення у процесі аналізу літературного твору. Учень, працюючи з художнім текстом, повинен опанувати його образність, адже саме через неї реалізується специфіка словесного мистецтва.

Однією з найпоширеніших помилок у практиці аналізу художніх творів у закладах загальної середньої освіти є нехтування художньою специфікою тексту. Як свідчать дослідження, вчителі часто акцентують увагу учнів на фабульно-сюжетному рівні твору, залишаючи розгляд художніх засобів на

завершальному етапі роботи. Такий підхід, коли зміст розглядається окремо від форми, спричиняє небезпеку голого соціологізування або формалізму, що збіднює сприйняття твору.

З огляду на це, ключовим принципом аналізу літературного твору в шкільній практиці має стати підхід, що забезпечує органічну єдність змісту та форми. Лише за таких умов учні зможуть не лише усвідомити ідейне наповнення тексту, а й відчутти його художню цілісність.

Методист Т. Бугайко у своїх дослідженнях не зосереджується на науковому визначенні поняття «аналіз художнього твору», натомість акцентує увагу на його практичних аспектах: меті, специфіці вивчення текстів, а також основних методах і прийомах роботи, зокрема з епічними творами. За її визначенням, шкільний аналіз (розбір) художнього тексту є процесом, спрямованим на розкриття багатства його змісту та виявлення естетичної цінності. Такий підхід сприяє залученню ідейно-емоційного потенціалу літератури для естетичного розвитку учнів [12].

Основна увага приділяється формуванню у здобувачів освіти здатності сприймати твір не лише на рівні сюжету, але й через призму його художньої вартості, що підкреслює виховну і розвивальну функцію літератури у навчальному процесі.

На думку вченого-методиста Б. Степанишина, центральною основою аналізу художнього твору є сам текст, а не допоміжні літературознавчі чи методичні посібники. Вчений наголошує, що аналіз художнього тексту має бути спрямований на розвиток естетичних та мистецьких смаків учнів, що підкреслює його виховну функцію [51].

В. Марко пропонує розглядати аналіз як «систему послідовних дій (операцій) дослідника (вчителя)», спрямованих на всебічне пізнання літературного твору як художнього феномену. Вчений визначає його як інтелектуальну операцію, яка включає:

- членування твору на складові частини (змістові й формальні);
- виокремлення окремих елементів;

- дослідження їхніх особливостей;
- визначення їхнього місця й функції в загальній структурі тексту;
- встановлення взаємозв'язків між різними елементами твору [34, с. 12].

Цей підхід дозволяє всебічно дослідити твір, підкреслюючи його художню цілісність та унікальність, що є основою для формування глибокого розуміння літератури як мистецтва слова.

Методист Г. Токмань, враховуючи особливості сучасної літературної освіти, пропонує низку критеріїв, яким має відповідати шкільний аналіз художнього твору. Вона наголошує, що цей процес повинен:

- сприяти формуванню емоційно-оцінних суджень у здобувачів освіти, що розвиває здатність розуміти та оцінювати художні явища;
- активізувати життєвий досвід учнів, навіть якщо він обмежений, спрямовуючи його на усвідомлення морально-етичних і соціальних аспектів твору;
- розвивати креативне мислення та творчу уяву, що дозволяє учням підходити до тексту нестандартно;
- формувати особистісний підхід до оцінювання художнього твору, сприяючи самостійності у виробленні думок і ставлень [57].

Ці критерії відображають прагнення сучасної методики поєднати інтелектуальне, емоційне й творчо-особистісне сприйняття літератури, забезпечуючи її інтеграцію в культурний і моральний розвиток учнів.

А. Ситченко вказує на те, що «аналіз художнього твору в школі переслідує конкретну мету: сформувати в учнів наукове поняття про його зміст і форму, їхній взаємозв'язок; завдяки процесу й результату досягнення мистецтва слова вплинути на становлення домінантних рис розвиненої особистості» [50, с. 75]. Натомість методист М. Кудряшов визначає дві важливі умови шкільного аналізу художнього твору: розуміння самим учителем змісту художнього твору і правильна методична підготовка до проведення відповідних уроків. Отже, виходячи із проаналізованого

матеріалу, можемо констатувати, що питання аналізу художніх творів залишається відкритим і не з'ясованим остаточно.

Відповідно проблема аналізу епічних творів у сучасній методиці навчання літератури теж не нова. До її вирішення підходили провідні методисти, педагоги-новатори, учителі: Н. Волошина, О. Ісаєва, Ж. Клименко, О. Куцевол, Ю. Султанов, Т. Яценко та ін.

У шкільній практиці важливим аспектом є надання учням можливості розвивати їх здатність аналізувати епічні твори з урахуванням вікових особливостей і рівня літературної підготовки. У процесі вивчення епічних творів, спочатку увага фокусується на базових елементах, таких як сюжет і мотиви вчинків персонажів. Учні знайомляться з розвитком подій у часі та просторі, що дозволяє їм оцінювати життєві явища, які відображаються в тексті.

Наступним етапом є більш глибоке проникнення в текст і розуміння авторського підтексту, який виходить за межі основного сюжету. Вміння бачити й інтерпретувати ці приховані значення є складнішим, але важливим завданням для учнів. Щоб зрозуміти твір в цілому, їм потрібно враховувати не лише саму сюжетну канву, але й зв'язок сюжету з іншими компонентами, такими як символи, образи, художні прийоми.

Завдання вчителя полягає в тому, щоб організувати роботу таким чином, щоб учні могли відчувати логіку композиційної побудови твору. Важливо, щоб вони вміли характеризувати персонажів, розуміли їх роль у розвитку подій і у формуванні основної ідеї твору. Тільки через такий підхід учні здобувають глибоке розуміння літератури та вчать аналізувати твори з різних точок зору.

Правильна побудова роботи з текстом епічного твору є важливою складовою аналізу, оскільки допомагає учням послідовно і глибоко осмислювати літературний твір. Враховуючи поетапність, яку пропонує Л. Мірошніченко, можна виокремити кілька основних етапів, які сприяють

ефективному освоєнню тексту та розвитку аналітичного мислення у здобувачів освіти.

Л. Мірошниченко зазначає, що навчання учнів аналізувати художній твір передбачає кілька важливих етапів: визначення складових твору, дослідження кожного елементу, формулювання аргументованих висновків, синтез окремих частин, щоб побачити твір у цілому, і, зрештою, усвідомлення естетичної цінності твору. Крім того, важливим аспектом є вміння учнів давати самостійну, критичну та обґрунтовану оцінку прочитаному [35].

Методист також підкреслює, що етапи роботи з текстом мають бути побудовані з урахуванням логічної послідовності, оскільки кожен етап взаємопов'язаний і служить підґрунтям для наступного. Проте ця послідовність може варіюватися залежно від жанрових особливостей твору та вікових характеристик учнів. Наприклад, аналіз епічного твору у старшій школі може включати більш глибокі філософські або соціокультурні аспекти, тоді як у молодшій – зосереджуватися на розвитку персонажів, мотивації вчинків та сюжетних ліній.

Так, правильна організація роботи з текстом дозволяє учням розвивати критичне мислення, здатність до глибокого аналізу та формулювання власних висновків, що є основою для усвідомлення змісту твору й оцінки його естетичної цінності.

Розглянемо етапи вивчення епічних творів у старшій школі.

9-11 клас – 1) підготовка до сприйняття твору, 2) читання твору, 3) підготовка до аналізу, 4) аналіз твору, 5) підсумки, 6) творчі усні та письмові роботи. Учитель може творчо опрацьовувати запропонований варіант, вносячи власні зміни. Головне не втратити внутрішню логіку вивчення епічного як єдиного компонента твору [35, с. 280].

Дійсно, правильний шлях аналізу епічного твору є основою успішного розуміння його змісту і форми. Літературознавчий аналіз, як методологічна основа вивчення твору, сприяє розвитку в учнів здатності до глибокого

осмислення не лише сюжету, а й більш складних структурних елементів твору. Визначення і дослідження цих елементів дозволяє з'ясувати, як вони взаємодіють і створюють єдине ціле.

1. Структура та елементи змістової організації твору:

Цей етап передбачає розгляд основних складових змісту твору:

- Тема – що є основною темою твору (наприклад, любов, війна, соціальні проблеми тощо).
- Проблема – більш конкретне питання або ситуація, що піднімається у творі (наприклад, моральний вибір, конфлікти між особистістю та суспільством).
- Фабула – основна лінія подій, їх розвиток і послідовність.
- Характер – особливості персонажів, їх розвиток та мотивація.
- Пафос – емоційно забарвлений настрій твору, який визначає його загальний тон.
- Ідея – основне, що автор хоче донести до читача, його світоглядна позиція чи висновок.

2. Структура та елементи внутрішньої форми твору:

Цей аспект аналізу спрямований на глибше розуміння художньої організації твору:

- Система образів – як через персонажів, символи та метафори виражається основна ідея твору.
- Сюжет – як саме події розвиваються, як побудовані основні сюжетні лінії, як організовано дію. Це також включає аналіз композиційних особливостей, таких як хронологічний порядок, фрагментарність чи повтори.

3. Зовнішня форма твору:

Третій етап включає формальні елементи, що визначають художню природу твору:

- Художньо-мовленнєва організація – як автор використовує мову для створення ефектів, атмосфер, персонажів. Це можуть бути стилістичні прийоми, тропи (метафори, алегорії, епітети), лексичні особливості мови персонажів тощо.

- Композиція – організація структури твору: вступ, розвиток подій, кульмінація, розв'язка, флешбеки або інші художні техніки, що використовуються для створення напруги чи надання твору динаміки.

Завдяки поетапному аналізу учні не тільки здобувають комплексне розуміння тексту, але й розвивають здатність бачити зв'язки між різними аспектами твору. Вони вчаться бачити не лише поверхневі події, а й виявляти глибші ідеї, що лежать за ними, розуміти, як форма й зміст твору взаємодіють для досягнення авторських цілей. Цей підхід сприяє розвитку критичного мислення, дозволяючи учням не тільки оцінювати твір з естетичної точки зору, а й бачити, як художні засоби допомагають донести ідеї, підняти важливі соціальні чи філософські проблеми.

Таким чином, правильно обраний шлях аналізу епічного твору дозволяє учням зануритися в глибину тексту, розуміти його складні структури та елементи, а також розвивати здатність до критичного й аргументованого осмислення літературних явищ.

Учитель-словесник, обираючи шлях аналізу епічного твору, має враховувати такі чинники:

- особливості тексту (його обсяг, зміст, виховну спрямованість тощо);
- наскільки глибоко й різнобічно учні відчували та зрозуміли твір;
- рівень залучення літературознавчого матеріалу;
- якість перекладу.

У сучасній методиці викладання літератури існує декілька підходів до класифікації типів шкільного аналізу художнього твору. Зокрема, Є. Пасічник пропонує такі варіанти аналізу, як цілісний, композиційний, пообразний, проблемно-тематичний і структурно-стильовий. Він підкреслює, що вибір конкретного способу залежить передусім від жанрово-стильових особливостей твору, а також від вікових і психологічних характеристик учнів [46].

Б. Степанишин зосереджується на проблемно-тематичному аналізі художнього твору. Традиційно в методиці літератури виділяють три основні способи аналізу: аналіз за розвитком подій, по образний, проблемно-тематичний. Цілісний (комбінований) підхід об'єднує різні методи аналізу для забезпечення комплексного розуміння тексту [54].

Ураховуючи родово-жанрову специфіку епічних творів, найчастіше використовується пообразний шлях аналізу, що вимагає сумлінної підготовки словесника:

- теоретично визначити й усвідомити, що означає «пообразний шлях аналізу»;
- переконатися в ефективності та доцільності використання цього шляху аналізу для опрацювання конкретного художнього твору;
- провести ґрунтовну підготовчу роботу для проведення цього аналізу;
- вивчити всі можливі та обрати для себе найефективніші методи і прийоми його реалізації;
- визначити особливості та значення саме цього – пообразного – шляху вивчення літературного твору [54, с. 219].

Обрання такого шляху аналізу вимагає від вчителя сконцентрувати основну увагу на образах героїв, через які розкривається ідейний зміст художнього твору. Методична література рекомендує розглядати образ у двох аспектах:

- виявляти основні риси персонажа і його ставлення до оточуючих;
- визначати суперечності в характері героя, діалектику його розвитку і саморозкриття.

Пообразний аналіз епічного твору ефективний для покращення глибокого й цілісного його сприйняття за умови, що кожен образ розглядається як складова частина єдиного художнього ціла. Важливо наголосити, що під час застосування цього методу можна швидше працювати з текстом, звертаючись до першоджерела.

Запитання, які чітко й продумано формулюють вчителя, програють ключову роль у залученні учнів до більш важливого аналізу твору. Вони спонукають школярів глибше осмислювати художній текст, а також перечитувати ті фрагменти, які могли бути пропущені під час самостійного ознайомлення.

Ефективність пообразного підходу значно зростає, якщо через систему образів вдається інтегрувати інші аспекти аналізу твору, забезпечуючи гармонійне поєднання змісту та форми. Такий підхід завдяки цільному розумінню художнього тексту та його структури.

Поряд з названими шляхами у школі використовується і проблемно-тематичний шлях аналізу епічного твору, який проводиться у такій послідовності:

- визначення теми художнього твору;
- оголошення вже визначених проблем;
- пошук авторських шляхів вираження.

Названий шлях аналізу доцільно застосовувати у добре підготовленому класі, тому що він вимагає не тільки знання тексту, а й уміння узагальнювати факти, логічно думати, аргументувати відповідь, зіставляти різні точки зору на певну проблему. Під час такого аналізу учні самі здобувають знання, а вчитель лише організовує пошук і стежить за його напрямом. До цієї роботи важливо залучити всі компоненти художнього твору, що сприяють визначенню напрямів вирішення проблеми, оцінці вартості його змісту і форми, розумінню твору в цілому.

Формулюючи проблемні запитання, важливо звернути увагу на те, щоб вони були зрозумілі для учнів, відповідали їхнім віковим і психологічним особливостям, викликали зацікавленість, спонукали до пошукової роботи, мали чітко висловлену перспективність, можливість виходу на інші, важливіші питання, що охоплюють більший обсяг літературного матеріалу.

Отже, названі шляхи аналізу дають змогу вчителю не просто повідомляти знання в готовому вигляді, а вводити школярів у лабораторію самостійного відкриття, вказувати шляхи пошуку істини.

Суспільно-історичні зміни та актуальні завдання школи викликають потребу переглянути традиційні методики аналізу епічного твору. Сучасні вчителі і методисти, спираючись на відповідні наукові розробки, прагнуть побудувати освітній процес так, щоб учень і читав художні твори, і вмів їх аналізувати. Тому поряд з традиційними шляхами аналізу йде вивчення методистами інших можливих шляхів аналізу — філологічного, композиційного, стилістичного, лінгвістичного, системно-структурного, компаративного тощо.

Отже, правильно організований і проведений шкільний аналіз епічних творів буде максимально сприяти активній пізнавальній роботі здобувачів освіти на уроці, глибокому засвоєнню тексту, оволодінню різними засобами читання, що істотно впливатиме на якість літературної освіти учнів, розвиток їхньої інтелектуальної сфери і підвищення культури читання.

3.3. Методичні рекомендації щодо вивчення роману В. Земляка «Лебедина згряя» в сучасній школі

Вивчення української літератури в старших класах профільної школи — складний і важливий момент, адже укладачі чинної програми пропонують для текстуального вивчення найкращі зразки вітчизняної класики. Різноманітно і різноматично представлена література для здобувачів середньої освіти в 11 класі. Серед імен відомих письменників репрезентовано ім'я В. Земляка, а для шкільного вивчення запропоновано його роман «Лебедина згряя».

За чинною програмою вивчення роману «Лебедина згряя» відбувається орієнтовно протягом одного уроку. Відповідно було визначено тему уроку, за якою написано експериментальний план-конспект: Василь Земляк «Лебедина

згряя» як зразок «химерної прози». Проблематика революції і громадянської війни крізь призму національних характерів і типів. Особливості жанру і стилістики письма.

Ураховуючи класифікацію типів уроків Є. Пасічника, ми визначили тип уроку як урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок. Етапи уроку відповідали його типові і мали відповідну структуру: актуалізація опорних знань; повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності; сприймання та засвоєння нової навчальної інформації; підсумок уроку; оголошення і коментар домашнього завдання.

Працюючи над розробкою плану-конспекту уроку, чітко, лаконічно, відповідно до змісту програмового матеріалу визначили предметні та ключові компетентності, емоційно-ціннісне ставлення. Методично правильно підібрані методи, прийоми, види та форми навчальної діяльності забезпечать, на нашу думку, ефективність роботи вчителя з визначення стильових ознак творчості В. Земляка та вивчення роману «Лебедина згряя».

На етапі актуалізації опорних знань доцільним, на нашу думку, є звернення до раніше набутих знань учнів. Тому доцільним буде застосування різних видів бесіди (*вступна, бесіда на повторення, евристична*). Наприклад:

- *Хто такі письменники-реалісти? Яких тем вони торкалися? Пригадайте, хто входив до цієї групи письменників?*
- *Яку літературу, на ваш погляд, потрібно вважати реалістичною?*
- *Поміркуйте, які теми і проблеми розкриваються в реалістичних творах?*

Важливу роль під час вивчення художнього твору відіграє *розповідь* як один із домінуючих прийомів роботи вчителя. Її можна використовувати на всіх етапах вивчення художнього твору.

Репрезентуємо частково *розповідь учителя* про В. Земляка.

Розповідь учителя про історію написання роману В. Земляка «Лебедина згряя»

Історія написання повісті «Лебедина зграя» надзвичайно цікава. Саме в цей час Василь Земляк заприятелював із відомим кінорежисером і талановитим актором Іваном Миколайчуком. Фільм за «Лебединою зграєю» – «Вавилон ХХ» (1980) екранізовано на Київській кіностудії імені О. Довженка, і в ньому І. Миколайчук – співавтор сценарію, виконавець ролі сільського філософа Фабіяна, упорядник музики, що супроводжувала найдраматичніші події. Такою, зокрема, стала сцена похорону Андріяна Валаха, якого ховають за старовинним козацьким звичаєм: «Домовину несли на руках, а за нею два хлопчики вели коня з чорною стрічкою у гриві... Коли захмеліли люди, то співали пісень... Лише кінь плакав у стайні, не брав поминального сіна, яке поклали йому за драбину».

Як правило, здобувачі освіти в процесі вивчення української літератури повинні опанувати низку теоретико-літературних понять. Серед визначених програмою дефініцій найважче їм опановувати матеріал про літературні напрями, стилі, жанрові різновиди творів особливо модерністського спрямування. Тому результативним, на нашу думку, було введення у конспект уроку *роботу з теорією літератури та поняттям «химерна проза»*. Характерні ознаки такої літератури було представлено у вигляді узагальнювальної таблиці «Химерна проза», роботу з якою рекомендуємо провести вчителю.

Химерна проза

<u>Ознаки химерної прози</u>
<ul style="list-style-type: none"> - відбуваються дивовижні метаморфози з персонажами; - зміщення подій у часі і просторі; <p>несподіване переплетіння різних стильових шарів: лірики, гротеску, патетики, іронії;</p> <ul style="list-style-type: none"> - звернення до інакомовлення, прагнення щось сказати реципієнтові в умовах заборони правдивого слова; - різноманітні мовностильові особливості: широке використання просторіччя, синонімічні ряди, зменшено-пестливі слова, нецензурна лексика;

- конкретизація, «паспортизація» побутових реалій, зокрема назв страв і напоїв;
- нагромадження фразеології;
- риси ексцентричності, гротесковості у розгортанні подій та змалюванні персонажів;
- з героями відбуваються дивовижні метаморфози, а події зміщуються в часі і просторі;
- використання міфології;
- трансформація часової лінії;
- розмивання меж між реальним та ірреальним світом;
- суб'єктивна ліризована розповідь;
- стилістична поліфонія.

Ми вважаємо, що, опрацювавши теоретичний літературознавчий матеріал, у здобувачів освіти поступово сформується не лише розуміння жанрових ознак химерної прози, а й значно розшириться уявлення про творчість В. Земляка.

Ще одним дієвим прийомом роботи на етапі сприймання та засвоєння нової навчальної інформації є *різноманітні повідомлення учнів*, представників різних творчих груп (біографів, істориків, літературознавців, літературних критиків). Доречними у розробленій системі уроків були повідомлення учнів про життя і творчість В. Земляка. Наведемо уривки одного із них.

Повідомлення учня-біографа 1 про В. Земляка

Справжнє ім'я – Василь Сидорович Вацик, народився 23 квітня 1923 року в с. Конюшівка, нині Липовецького району Вінницької області. В роки Великої Вітчизняної війни був командиром партизанського загону. Влітку 1942 письменника було поранено. Куля пробила ногу, але рана виявилася нетяжкою. Напередодні визволення Житомирщини В. Земляка було поранено вдруге. І знову в ногу, але цього разу куля розтрощила кістку, що надовго прикувало письменника до ліжка. У 60-х роках працював головним

редактором Київської кіностудії ім. О. Довженка, керівником її сценічної майстерні. Працюючи на Київській кіностудії ім. О. Довженка, він створює ряд сценаріїв, названих, утім, кіноповідстями, — «Олесь Чоботар», «Новели Красного дому», «Останній патрон» (1956-1963).

У запропонованому конспекті нами було використано декілька різноманітних інтерактивних методичних прийомів і видів навчальної діяльності (літературна майстерня «Панорама села Вавилон», інтерактивний прийом «Карта конфліктів», творче завдання «Модернізм під мікроскопом», творча лабораторія «Альтернативні підходи»), застосування яких передбачало не лише контроль та корекцію рівня засвоєння старшокласниками навчального матеріалу, а й вироблення в них умінь творчого, креативного підходу до вирішення конкретних завдань, бажання проявити свою ініціативу, розкрити власну точку зору, скомпонувати логічно побудовану відповідь, узагальнити свої знання про творчість В. Земляка і його роман «Лебедина згряя».

Наведемо приклади таких завдань.

Інтерактивний прийом «Карта конфліктів»

Завдання для учнів: учні розподіляються по парах. Кожна пара отримує різні типи конфліктів (людина і влада, традиції і модернізація, людина і природа). Знайти приклади таких конфліктів у творі, проаналізувати їх, пояснити, як вони розв'язуються або залишаються відкритими. Після виконання завдання, обговорити колективно.

Творче завдання «Модернізм під мікроскопом»

Завдання для учнів: учні аналізують різні елементи у творі: символи, мову і стилістику, оповідну структуру. На основі проаналізованого створюють невеликий постер, презентують його і колективно обговорюють.

Відповіді учнів на поставлені запитання вчителем – це найбільш розповсюджений методичний прийом роботи над текстом художнього твору. Завдання словесника – правильно, зрозуміло, в доступній формі

сформулювати запитання для відомих у дидактиці видів бесід. Активне застосування такого прийому роботи сприяє концентрації уваги старшокласників, поглиблює їхні знання змісту виучуваного твору, спонукає до роздумів, висновків, дискусії, апелює до теоретичних знань.

У розробленому конспекті уроку ми пропонували різні види бесід, мета яких – сприяти цілісному, поглибленому аналізу прозового твору на уроках української літератури в 11 класі. Наведемо приклад *підсумкової бесіди*.

- Як роман «Лебедина зграя» можна порівняти з іншими творами, що описують період колективізації, наприклад, з «Марією» Уласа Самчука?
- Чи можна вважати «Лебедину зграю» оптимістичним твором? Чому?
- Як ви оцінюєте позицію автора щодо змін, описаних у романі?
- Які елементи роману є актуальними для сучасного читача?

Враховуючи вище сказане, можемо зробити висновок, що розроблений нами і запропонований для практичного впровадження на уроках української літератури експериментальний план-конспект уроку вивчення творчості В. Земляка буде дієвим, результативним, практично значущим у разі дотримання вчителями запропонованих методичних рекомендацій.

Спостерігаючи за освітнім процесом під час проходження педагогічної практики на робочому місці вчителя, звернули увагу, що успішне здійснення відповідних складних завдань щодо практичної реалізації особливостей вивчення химерної прози можливе лише тоді, коли вчитель у своїй практиці буде використовувати такі методи, форми і прийоми, що сприяють ефективному розвитку творчої уяви й відтворюючої діяльності, розширенню емоційної сфери й розумової активності старшокласників. Відтак уважали за необхідне розробити методичні рекомендації, щоб наочно репрезентувати методику вивчення творчості В. Земляка і його роману «Лебедина зграя» на уроках української літератури в 11 класі профільної школи.

Висновки до розділу 3

Аналіз чинних нормативних документів і навчальної програми з української літератури для старших класів, опрацювання науково-критичних, методичних джерел, студіювання підручників для 11 класу (профільний рівень) із досліджуваного питання засвідчує актуальність обраної теми магістерського дослідження, її недостатнє обґрунтування в наукових пошуках учених-методистів та шкільній практиці.

Проблема аналізу епічних творів у шкільній літературній освіті не є новою і перебуває в центрі уваги методичної науки з моменту її становлення. Дослідження сучасних методистів свідчать, що аналіз епічного твору є одним із ключових етапів його вивчення, особливо у старших класах, коли учні здатні до глибшого осмислення тексту. Ефективність цього процесу залежить від врахування різних методів, прийомів і форм навчальної діяльності, які сприяють комплексному розкриттю змісту та ідейно-художньої цінності твору.

Аналіз епічного твору в шкільному курсі української літератури є багатогранним процесом, що вимагає використання різних методичних підходів, адаптованих до вікових особливостей учнів. Його вдосконалення можливе завдяки інтеграції традиційних методів із сучасними мультимедійними технологіями, а також завдяки спрямуванню завдань на розвиток ключових компетентностей, таких як критичне мислення, аналітичні здібності та комунікативні навички.

Автори-укладачі шкільних підручників звернули увагу на розкриття основних фактів біографії В. Земляка та літературознавчий аналіз роману «Лебедина згряя». Практично значущими є низка форм, методичних прийомів та видів навчальної діяльності, що пропонують укладачі чинних підручників для профільної школи: різні види бесід, вправи на закріплення та узагальнення, інтерактивні види вправ і завдань), у результаті виконання яких у здобувачів освіти будуть формуватися практичні вміння та навички аналізу епічного твору та розгляду складної творчості В. Земляка.

Студіювання навчальної літератури стало поштовхом до розробки експериментального плану-конспекту уроку з української літератури для учнів 11 класу за монографічною темою «В. Земляк». У конспекті детально розписано процес шкільного вивчення роману «Лебедина згряя».

Запропоновані основні методи, прийоми та види навчальної діяльності дозволяють зробити літературознавчий аналіз твору, виокремити його ідейно-тематичний зміст, проблематику, розкрити творчу індивідуальність письменника. Під час впровадження такого конспекту уроку в освітній процес сучасної школи в одинадцятикласників будуть сформовані відповідні предметні та ключові компетентності, описані в магістерському дослідженні, та емоційно-ціннісне ставлення.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Детальний аналіз окресленої проблеми в науково-довідниковій, психологічній, педагогічній, літературознавчій, методичній літературах, студіювання чинної шкільної програми для учнів 11 класу профільного рівня закладів загальної середньої освіти та чинних навчальних підручників для старшої школи підтверджує актуальність обраної теми магістерського дослідження, доводить її недостатню розробленість.

У результаті тлумачення дефініції «хімерна проза» у науковій літературі обрали найбільш доречне для нашого дослідження і подаємо в наступному тлумаченні: хімерна проза – піджанр прози, у якому розповідається про неймовірні події, де реальне поєднується з фантастичним, умовним; засоби іронії, гротеску, театральності – з елементами фольклорної та міфологічної поетики.

У процесі аналізу визначили жанрові ознаки хімерної прози:

- несподіване переплетіння різних стильових шарів: лірики, гротеску, патетики, іронії;
- звернення до інакомовлення, прагнення щось сказати реципієнтові в умовах заборони правдивого слова;
- різноманітні мовностильові особливості: широке використання просторіччя, синонімічні ряди, зменшено-пестливі слова, нецензурна лексика;
- конкретизація, «паспортизація» побутових реалій, зокрема назв страв і напоїв;
- нагромадження фразеології;
- риси ексцентричності, гротесковості у розгортанні подій та змалюванні персонажів;
- з героями відбуваються дивовижні метаморфози, а події зміщуються в часі і просторі;
- використання міфології;
- трансформація часової лінії;
- розмивання меж між реальним та ірреальним світом;

- суб'єктивна ліризована розповідь;
- стилістична поліфонія.

Дослідивши особливості розвитку української літератури в 50-90-х роках ХХ століття, виокремили найважливіші моменти:

- різножанровість художніх творів: від лірики до епосу; важливе місце займають великі за обсягом прозові твори, оскільки саме в них письменники розкривають актуальні проблеми тогочасної дійсності;
- художнє потрактування низки важливих проблем: історичне минуле, місце і роль простого, пересічного громадянина в історичній долі Батьківщини; збереження національних традицій; сімейні цінності; трагізм молодого покоління;
- боротьба за поширення в усіх сферах суспільного життя української мови;
- головний герой творів – як правило, пересічний громадянин, інколи – борець за соціальну справедливість, бунтар-одинак, ідеаліст, що має на меті істотно змінити світопорядок.

З-поміж імен відомих представників української літератури означеного періоду виокремлюється В. Земляк, який розпочавши журналістську діяльність, поступово почав писати літературні твори. В його художньому доробку небагато творів, але всі вони – епічні жанри: романи, кіносценарії, оповідання, нариси, публіцистичні замітки. Митець є одним із перших авторів химерної прози в українській літературі. Його найвідоміший програмовий роман «Лебедина згряя» потрактовується як зразок химерної прози.

Роман В. Земляка «Лебедина згряя» є визначним явищем української літератури другої половини ХХ століття, що поєднує глибоку художню майстерність із актуальною соціальною проблематикою. У творі відображено складний період історії українського села, зокрема процеси колективізації, які зумовили значні соціально-економічні та культурні трансформації. Прозаїк у своєму романі майстерно створює багатогранні образи, які уособлюють різні аспекти людського життя в умовах докорінних змін. Він

використовує символіку, зокрема образи природи та лебединої зграї, для передачі ідей гармонії, духовної цілісності та нерозривного зв'язку людини з її корінням. Водночас автор демонструє конфлікт між традиційним селянським укладом і новою соціальною реальністю, який розкривається через зіткнення поглядів персонажів і суперечливість їхніх рішень.

Стиль роману вирізняється поєднанням реалістичних та ліричних елементів, що дозволяє автору не лише точно передати соціально-історичний контекст, але й створити поетичний образ села як символу гармонійного світу. Особливу роль відіграє мова твору, яка насичена народними елементами, образністю та мелодійністю.

«Лебедина згряя» є багатошаровим текстом, що порушує вічні питання про моральний вибір, відповідальність за своє життя, ставлення до змін і збереження національних традицій. Цей твір залишається актуальним і сьогодні, адже викликає роздуми про взаємодію особистості та суспільства, минулого і майбутнього, людини і природи. Цей твір є важливим культурним надбанням, яке сприяє не лише естетичному задоволенню, але й глибокому осмисленню історичних і духовних цінностей українського народу.

Студіювання сучасного стану вивчення роману В. Земляка «Лебедина згряя» дало можливість зробити висновки про те, що є певні лакуни в його шкільному вивченні в профільних 11 класах на уроках української літератури. В науковому дослідженні, з метою покращення стану досліджуваної проблеми, було розроблено експериментальний план-конспект уроку із вивчення роману В. Земляка «Лебедина згряя» і запропоновано низку різноманітних методів, прийомів і видів навчальної діяльності. У розгорнутому плані-конспекті уроку особливу увагу звернули на дієві найпоширеніші методи (*творче читання, евристична бесіда, дослідницький та репродуктивний*), прийоми (*виразне читання, вибіркоче читання, побудова системи запитань, постановка проблемних запитань, самостійний добір навчального матеріалу*) та види навчальної діяльності (*аналіз художнього твору різними шляхами, складання узагальнюючої*

таблиці, підготовка усних доповідей), при виборі яких враховували вікові особливості старшокласників, складність літературознавчого матеріалу, специфіку вивчення художніх творів у родово-жанровій специфіці.

Під час практичного впровадження такого конспекту уроку в одинадцятикласників будуть сформовані відповідні предметні та ключові компетентності, описані у науковому дослідженні, та емоційно-ціннісне ставлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Апологія модерну: обрис ХХ віку: статті та есеї. К.: Грані-Т, 2011. 408с.
2. Астаф'єв О. Символіка, семантика і функція імені в художньому творі. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Літературознавство / за ред. д. ф. н., проф. М. П. Ткачука. Тернопіль : ТНПУ, 2009. Вип. 28. С. 3–30.*
3. Астрахан Н. Поліфонія літературного твору: теоретичний аспект. *Житомирські літературознавчі студії. 2013. № 7. С. 175–183.*
4. Бахтін М. М. *Форми часу і хронотопу в романі. Вступ до літературознавства : хрестоматія. К. : Либідь, 1995. С. 78–82.*
5. Бернадська Н. І. *Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія. К. : Академвидав, 2004. 368 с.*
6. Бех І. Д. *Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. видання. К. : Либідь, 2003. 280 с.*
7. Бех І. Д. *Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. посібник. К. : Либідь, 2003. 344 с.*
8. Біла А. *Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки. Донецьк : ДоННУ, 2004. 455 с.*
9. Білоус П. В. *Теорія літератури : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2013. 328 с.*
10. Бовсунівська Т. В. *Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2015. 368 с.*
11. Борзенко О. І. *Українська література (профільний рівень) : підруч. для 11 класу закл. загал. серед. освіти / О.І. Борзенко, О. В. Лобусова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 256 с.*
12. Бугайко Т. Ф. *Навчання і виховання засобами літератури: [навч.посіб.] / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. К.: Радянська школа, 1973. 174 с.*

13. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К. : Перун, 2004. 1440 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ-Ірпінь : Перун, 2001. 1425 с.
15. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. К. : Просвіта, 2001. 416 с.
16. Вощенко О. Жанрова домінанта химерної прози. *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2019. №15 (1). С. 16 – 22.
17. Галич О. Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. К. : Либідь, 2005. 488 с.
18. Діброва В. Про малу прозу. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/dibrova_11_01_2011_113292949/237921.html. (дата звернення: 08.08.2024).
19. Дімаров А. Зрештою життя прекрасне. *Слово і час*. 1998. № 4–5. С. 16–17.
20. Жабицька Л. Г. Сприйняття художньої літератури й особистість: літературний розвиток у юності. Київ, 2002. 132 с.
21. Земляк В. Лебедина згряя. Зелені млини. К.: Дніпро, 1981. 623 с.
22. Ільницький М. Безперервність руху. К.: Радянський письменник, 1983. 231 с.
23. Історія української літератури ХХст. / Під ред. В. Дончика, кн. 2. К.: Либідь, 1995. 507 с.
24. Кан-Калик В. А., Хазан В. І. Психолого-педагогічні основи викладання літератури в школі. К.: Освіта, 2005. 255 с.
25. Кравченко А. Є. Художня умовність в українській радянській прозі. К.: Наукова думка, 1988. 126 с.
26. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів: навч. посібник з літературознавства. Київ: Український письменник, 1997. 420 с.
27. Куриленко Д. В. Жанрово-стильова поліфонія прози кін. 50-70-х рр. ХХ ст. (на прикладі роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця», діалогії В. Земляка «Лебедина згряя» та «Зелені

- Млини») : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 217 с.
28. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
29. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 633 с.
30. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. К. : Рад. школа, 1971. 485 с.
31. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка]. К. : Академія, 2007. 752 с.
32. Літературознавча енциклопедія / укл. Ю. І. Ковалів К.: Академія, 2007. Т. 2. 624 с.
33. Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2013. 280с.
34. Марко В. ...І вічна таїна слова (шляхи аналізу художнього твору в середній школі) // ...І вічна таїна слова: Аналіз великого епічного твору: Посібник для вчителя / В. П. Марко, Г. Д. Клочек, В. Є. Панченко та інші. К.: Рад. школа, 1990. С.5–20.
35. Мірошниченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 432 с.
36. Мовчанюк Г. Львівські чехи шанують Василя Земляка. *Літературна Україна*. 2005. 8 грудня. С.2
37. Моклиця М. Модернізм як структура : Філософія. Психологія. Поетика. Луцьк, 2002. 365 с.
38. Моклиця М. Вступ до літературознавства. Луцьк, 2011. 465 с.
39. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства. К.: Видавничий центр «Академія», 2001. 359 с.
40. Наливайко Д. Мистецтво: напрямки, течії, стилі. К. : Мистецтво, 1981. 287 с.
41. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ : Ленвіт, 2002. 344 с.

42. Павлишин М. «Дім на горі» Валерія Шевчука / Павлишин М. Канон та іконостас. К. : Час, 1997. С. 98–112.
43. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. К. : Либідь, 1999. 448 с.
44. Падар Ю. А. «Магічний реалізм» і «химерна проза» : протистояння чи взаємодія? *Літературознавчі студії*. 2011. Вип. 33. С. 397–404.
45. Програма із української літератури. 10-11 клас. Профільний рівень. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 01.11.2023).
46. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
47. Пахаренко В. Поетика модернізму, авангардизму, постмодернізму. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 2. С. 50–56.
48. Пультер С. Методика викладання української літератури в середній школі : курс лекцій для студентів філологів. Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. 144 с.
49. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
50. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу. К., 2004. 110 с.
51. Слабошпицький М. Ф. Василь Земляк. К.: Дніпро, 1994. 147 с.
52. Словник української мови : [академічний тлумачний словник (1970 – 1980)] : [в 11-ти томах]. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 05.08.2024).
53. Слоньовська О. В. Українська література (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / О. В. Слоньовська, Н. В. Мафтин, Н. М. Вівчарик. Київ : Літера ЛТД, 2019. 320 с.
54. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі : методичний посібник для вчителя. Київ : РВЦ «Проза», 1995. 254 с.

55. Сучасний український роман у контексті світової літератури. «Круглий стіл» «Вітчизни». *Вітчизна*. 1981. № 10. С. 146–164.
56. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
57. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. К.: Міленіум, 2002. 320 с.
58. Українська література. 10-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту; за заг. ред. Р. В. Мовчан.
59. Федотенко О. В. Інтерпретація українського химерного роману другої половини ХХ століття в літературному дискурсі: жанрово-стильовий аспект / О. В. Федотенко. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2013. №4 (263), Ч. II. С. 20–29.
60. Чайковська В. Т. Українська химерна проза: історія народження терміна. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* 2006. №26. С. 79–82.
61. Шевченко В. Відродження химерної прози ХХІ століття на фоні зростання національно-патріотичного настрою в суспільстві держави. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія «Філологічні науки». 2017. Вип. 1. С. 67–70.
62. Шевченко В. Еволюція жанру «химерної прози» в ХХІ столітті. *Вісник Житомирського державного університету*. Серія «Філологічні науки». 2015. Вип. 2. С. 297–301.

ДОДАТКИ

Додаток А

План-конспект уроку української літератури для 11 класу

Тема: Василь Земляк «Лебедина згряя» як зразок «химерної прози». Проблематика революції і громадянської війни крізь призму національних характерів і типів. Особливості жанру і стилістики письма

Компетентності:

предметні: учень/учениця знає про літературний процес 50-х-90-х рр. ХХ ст., визначає поширені жанри літератури та тематику; називає і вміє розрізняти представників епохи та їхні твори; пояснює причини звертання до історичної тем; розрізняє різновиди епічної великої прози;

ключові: учень/учениця розвиває абстрактне мислення, постійно поповнює власний словниковий запас, аналізує життєву ситуацію з певної позиції, зіставляє специфіку розкриття певної теми (образу) в різних видах мистецтва, знаходить необхідну інформацію у підручнику й інших друкованих і електронних джерелах, критично осмислює її, виокремлює головну і другорядну, висловлює міркування з приводу змісту твору, порушених проблем, проводить аналогії із сучасним життям.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок

Обладнання: портрет В. Земляка, мультимедійна презентація «В. Земляк», узагальнювальна таблиця «Химерна проза»

Зміст уроку

I. Актуалізація опорних знань

1. Евристична бесіда

- Хто такі письменники-реалісти? Яких тем вони торкалися? Пригадайте, хто входив до цієї групи письменників?
- Яку літературу, на ваш погляд, потрібно вважати реалістичною?
- Поміркуйте, які теми і проблеми розкриваються в реалістичних творах?

II. Повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя. Якщо провести, як це зараз роблять, опитування перехожих на вулиці – чи знаєте ви українського письменника Віктора Земляка, переважна більшість відповість, що не знають.

По довгих роках замовчування у нас знову почали друкувати твори Віктора Земляка, постать якого залишається загадковою серед українських класиків століття. Його особиста біографія здається книжкою, з якої видерто найцікавіші сторінки.

Отже, тема нашого уроку: Василь Земляк «Лебедина зграя» як зразок «химерної прози». Проблематика революції і громадянської війни крізь призму національних характерів і типів. Особливості жанру і стилістики письма

Хто ж він Василь Земляк? Сьогодні ми дослідимо його, як письменника в три етапи.

На дошці: Василь Земляк → ? → ? → ? (на місці знаку питання, вчитель записує дослідження трьох етапів його біографії, після повідомлень груп учнів)

III. Сприймання і засвоєння нової навчальної інформації

1. Робота з портретом

- Зверніть увагу на портрет письменника. Опишіть його зовнішність.
- Подумайте, що в ній найбільше вражає?
- Як ви гадаєте, якою людиною був письменник? Якими рисами характеру наділений?

2. Повідомлення учня-біографа 1 про В. Земляка

Справжнє ім'я – Василь Сидорович Вацик, народився 23 квітня 1923 року в с. Конюшівка, нині Липовецького району Вінницької області. В роки Великої Вітчизняної війни був командиром партизанського загону. Влітку 1942 письменника було поранено. Куля пробила ногу, але рана виявилася нетяжкою. Напередодні визволення Житомирщини В. Земляка було поранено вдруге. І знову в ногу, але цього разу куля розтрощила кістку, що надовго

прикувало письменника до ліжка. У 60-х роках працював головним редактором Київської кіностудії ім. О. Довженка, керівником її сценічної майстерні. Працюючи на Київській кіностудії ім. О. Довженка, він створює ряд сценаріїв, названих, утім, кіноповідстями, — «Олесь Чоботар», «Новели Красного дому», «Останній патрон» (1956-1963).

3. Повідомлення учня-біографа 2 про творчість В. Земляка

Перші нариси і оповідання Василь Земляк опублікував у 1945. У лютому 1957 його було прийнято до Спілки письменників України. У 60-х роках звернув на себе увагу повістями «Гнівний Стратіон» (1960) та «Підполковник Шиманський» (1966), але славу визначного майстра прози принесли романи – діалогія «Лебедина згряя» (1971) і «Зелені млини» (1976). Ці твори були відзначені Державною премією ім. Т. Г. Шевченка за 1978 рік. Помер письменник у розквіті сил на 54-му році життя, 17 березня 1977 року, не встигши втілити в життя задуми роману про Григорія Сковороду та продовження роману «Лебедина згряя».

4. Коментар учителя

Василь Земляк у кожному своєму творі звертається до тих життєвих вражень, які міцно закарбувалися в пам'яті, до тих настроїв, почуттів та асоціацій, які переростали в образи-метафори. Тому головною формою висловлення думок і почуттів письменника був ліричний монолог, багатий на філософські роздуми про духовні і моральні основи буття народу.

5. Робота з теорією літератури

Химерна проза – піджанр прози, у якому розповідається про неймовірні події, де реальне поєднується з фантастичним, умовним; засоби іронії, гротеску, театральності – з елементами фольклорної та міфологічної поетики.

6. Робота з узагальнювальною таблицею

Химерна проза

Ознаки химерної прози

- відбуваються дивовижні метаморфози з персонажами;
- зміщення подій у часі і просторі;

- несподіване переплетіння різних стильових шарів: лірики, гротеску, патетики, іронії;
- звернення до інакомовлення, прагнення щось сказати реципієнтові в умовах заборони правдивого слова;
- різноманітні мовностильові особливості: широке використання просторіччя, синонімічні ряди, зменшено-пестливі слова, нецензурна лексика;
- конкретизація, «паспортизація» побутових реалій, зокрема назв страв і напоїв;
- нагромадження фразеології;
- риси ексцентричності, гротесковості у розгортанні подій та змалюванні персонажів;
- з героями відбуваються дивовижні метаморфози, а події зміщуються в часі і просторі;
- використання міфології;
- трансформація часової лінії;
- розмивання меж між реальним та ірреальним світом;
- суб'єктивна ліризована розповідь;
- стилістична поліфонія.

7. Розповідь учителя про історію написання роману В.Земляка «Лебедина згря»

Історія написання повісті «Лебедина згря» надзвичайно цікава. Саме в цей час Василь Земляк заприятелював із відомим кінорежисером і талановитим актором Іваном Миколайчуком. Фільм за «Лебединою згряєю» – «Вавилон ХХ» (1980) екранізовано на Київській кіностудії імені О. Довженка, і в ньому І. Миколайчук – співавтор сценарію, виконавець ролі сільського філософа Фабіяна, упорядник музики, що супроводжувала найдраматичніші події. Такою, зокрема, стала сцена похорону Андріяна Валаха, якого ховають за старовинним козацьким звичаєм: «Домовину несли на руках, а за нею два хлопчики вели коня з чорною стрічкою у гриві... Коли

захмеліли люди, то співали пісень... Лише кінь плакав у стайні, не брав поминального сіна, яке поклали йому за драбину».

8. Робота над ідейно-тематичним змістом твору

Тема: зображення українського села після революції (примусова колективізація, яку супроводжували драматичні зміни у людських долях).

Ідея: не зважаючи на важке життя, люди прагнуть досягнути висот, краси. Саме цим люди нагадують автору лебедину зграю в дорозі.

Проблематика твору: вибір людини; фанатичне засліплення комуністичними ідеалами; поєднання трагедії та ніжності, зла та любові, епічності та іронії, високої філософії та буденної дріб'язковості.

9. Аналітична бесіда

- Яким є основний сюжет роману? Як розгортається конфлікт між традиційним селянським світом і модернізацією?
- Хто є головними героями роману? Чим кожен із них вирізняється?
- Що символізує образ «лебединої зграї» в контексті твору?
- Як описуються події колективізації? Як автор подає це явище?
- Які художні прийоми використовує В. Земляк, щоб підкреслити важливість природи в житті селян?
- Як змальовується природа в романі? Як вона пов'язана з духовним життям персонажів?
- Які символи та метафори використовуються у творі? Яке їх значення для розкриття ідей?
- Чи є мова роману народною? Наведіть приклади, які підкреслюють її особливості.
- Які соціальні проблеми порушує Василь Земляк у романі? Як вони стосуються теми колективізації?
- Як автор ставиться до змін, які принесли колективізація і радянська влада?
- Як роман розкриває тему збереження традиційного укладу життя?
- У чому полягає трагічність долі селян у творі?

10. Літературна майстерня «Панорама села Вавилон»

Завдання для учнів: розподілити учнів на декілька груп, кожна з яких відповідає за один із важливих об'єктів у селі (хати головних героїв, колгоспне подвір'я, природні локації). Кожна група створює ілюстрацію, карту або схему, яка описує місце, додаючи цитати з твору і потім готовий результат презентує іншим групам однокласників).

11. Інтерактивний прийом «Карта конфліктів»

Завдання для учнів: учні розподіляються по парах. Кожна пара отримує різні типи конфліктів (людина і влада, традиції і модернізація, людина і природа). Знайти приклади таких конфліктів у творі, проаналізувати їх, пояснити, як вони розв'язуються або залишаються відкритими. Після виконання завдання, обговорити колективно.

12. Творче завдання «Модернізм під мікроскопом»

Завдання для учнів: учні аналізують різні елементи у творі: символи, мову і стилістику, оповідну структуру. На основі проаналізованого створюють невеликий постер, презентують його і колективно обговорюють.

IV. Підсумок уроку

1. Творча лабораторія «Альтернативні підходи»

Завдання для учнів: подумати і запропонувати один із варіантів:

- написати нову кінцівку роману;
- переписати сцену з точки зору іншого персонажа;
- створити сценарій театральної постановки ключового епізоду.

2. Підсумкова бесіда

- Як роман «Лебедина зграя» можна порівняти з іншими творами, що описують період колективізації, наприклад, з «Марією» Уласа Самчука?
- Чи можна вважати «Лебедину зграю» оптимістичним твором? Чому?
- Як ви оцінюєте позицію автора щодо змін, описаних у романі?
- Які елементи роману є актуальними для сучасного читача?

3. Підсумкове слово вчителя

- Сьогодні ми зробили важливий крок у розумінні роману Василя Земляка «Лебедина згряя». Цей твір є не лише художнім відображенням життя українського села в непрості часи колективізації, але й глибоким роздумом про долю людини, її зв'язок із землею, природою і традиціями.

В. Земляк показує, як ламається старий уклад життя, як стикаються минуле і майбутнє, і як у цьому вирі змін кожна людина шукає свій шлях. Через образи героїв ми побачили різні шляхи: хтось зберігає вірність традиціям, хтось прагне пристосуватися, а хтось просто пливе за течією. І, можливо, найбільший урок, який ми можемо винести, полягає в тому, що, незважаючи на зовнішні обставини, кожен із нас залишається відповідальним за свої рішення, дії і за те, який слід залишає після себе. Лебедина згряя – це не просто символ краси і гармонії. Це символ того, як важливо не втратити себе, свої корені і зв'язок із тим, що формує нас як особистостей.

Я сподіваюся, що цей твір допоміг вам побачити не лише минуле, а й задуматися про теперішнє. Адже багато питань, порушених у романі, залишаються актуальними: як зберегти людяність у складні часи, як приймати зміни, не втрачаючи себе, і як будувати майбутнє, пам'ятаючи про своє минуле.

V. Оголошення і коментар домашнього завдання

1. Читати роман П. Загребельного «Роксолана»